

UMJETNOST I POJAM LJEPOTE U HRVATSKOJ NEOSKOLASTICI

ZLATKO POSAVAC

(*Institut za filozofiju, Zagreb*)

UDK 111.85

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 19. XI. 2001.

5.

Josip Stadler

*Prvi hrvatskim jezikom eksplicite kao cjelina izveden i tiskom objavljen
(neoskolastički) filozofijski sustav*

(a)

U povijesnom kontekstu neospornih početaka i punog dovršenja nastanka polaznih pozicija neoskolastike u Hrvatskoj kao svojevrzne izgrađene filozofijske orijentacije odnosno struje, Josipu Stadleru pripada središnje i glavno mjesto. Važi to također za dijakronijsku perspektivu ukoliko je o proučavanju problema estetike i filozofije umjetnosti riječ, makar smatramo korisnom odnosno potrebnom historiografsku (kronološku) verziju po kojoj je u našem razmatranju i prikazu dano »prvenstvo« Baueru. Prikazivači naime u historiografskom pristupu po kronološkom redosljedu hrvatskoj neoskolastičkoj filozofiji bilježe već uobičajeno Stadlera prije Bauera prema logici brojeva, tj. po redu datuma koji se tiču rođenja, školovanja, prvih objavljenih radova i dakako po činjenici da je Stadler bio profesorom Bauera. Dakle kronološkim redom. Ali baš ta okolnost otvara pitanje kako to da Bauer svoja filozofijski relevantna, te za neoskolastiku općenito, a ovdje u vidokrugu specijalnog interesa također sada i za estetiku kapitalna djela, objavljuje prije Stadlera?

Na temelju *Logike* koju je Stadler, kako sam kaže, »iz latinskog jezika preveo, a stranom i preradio« (dakle priredio!) za objavljivanje u Zagrebu 1871. godine, skromno sebe ne smatrajući autorom, ne može se izvesti Stadlerovu

»estetiku« ni njegove nazore o lijepom i umjetnosti. Rasprava Josipa Riegera (1846–1909), koju je on, kao kolega i Kržana i Stadlera i Bauera, objavio 1867. godine pod naslovom *Što je lijepo?*, stanovište je (skolastički) jasno, ali ne reprezentira neoskolastiku.¹ Tipično neoskolastička estetika izvediva je, međutim, sažeto iz Bauerove *Teodiceje* (Naravnog bogoslovlja) 1892. i *Opće Metafizike* ili *Ontologije* 1894. godine. Anticipatorom i zastupnikom neoskolastike, navlastito kada je o estetici riječ, eksplicite nepobitno bio je i ostaje Stadlerov kolega i očito prijatelj Antun Kržan, dok ćemo samo naznaku filozofijskih temelja estetičkih nazora Stadlerovih naći u nekoliko stranica *Uvoda u filozofiju s Predgovorom za Logiku* iz 1871. godine. Sustavno razvijene temeljne nazore Stadlerove općenito, sa poglavljima, nizom stranica i mjesta kroz koja također dobivamo tekstualno neposredan uvid u Stadlerova estetička naziranja, dokumentirano možemo interpretirati kao i kvalificirati tek u tiskom objavljenom njegovom sistemu *Filozofija*, uzimajući u obzir svih šest svezaka, počevši od prvog dijela *Logike* iz 1904, a završno sa *Naravnim bogoslovljem* 1915. godine. Tek objavljevanje tih šest knjiga filozofijskog sustava čini da se Stadlera neizostavno, ali argumentirano, mora smatrati glavnim i najvažnijim autorom hrvatske neoskolastike podjednako za njen *puni početak* i za *potpuno dovršenje* njenog *povijesnog uspostavljanja*. Unatoč neobičnom rasporedu godina spram ranijih Bauereovih djela nužno je to smisleno povijesno-filozofijski, a ne samo kronološki, pripisati upravo Josipu Stadleru. Jer Stadler, premda je kolega i životni suputnik, suvremenik Antuna Kržana, računajući zajednički boravak i studij u Rimu, te zatim godine zagrebačke prefekture, srodna im političko-nacionalna uvjerenja, ipak nije unatoč godini »prijevoda« Tongiorgieve *Logike* na hrvatski, kronološki, s obzirom na javno djelovanje, generalno prvi hrvatski neoskolastičar. Kržan je, naime, intencijom i karakterom svojih rasprava sabranih u knjigama neprijepornim inicijatorom neoskolastičkog kretanja u Hrvatskoj upravo generalno. Svojom *Logikom* iz 1871. Stadler se među prvim inicijatorima javlja stjecajem okolnosti eventualno samo specijalistički. Ali zato ipak s bitnom razlikom. Stadler je

¹ Vidjeti Zlatko Posavac, *Dva desetljeća znanstvene priprave*; (podnaslov) *Teorijska estetička shvaćanja u Hrvatskoj pedesetih i šezdesetih godina 19. stoljeća*, Forum, Zagreb, godište XII., broj 7–8., str. 327–329. Nije nezanimljivo napomenuti da je Rieger svoj tekst objavio u svjetovnom (!) pedagoškom časopisu *Napredak* (dva nastavka!). Nadalje, Rieger je javno djelovao i poslije aktivno se baveći filozofijom 90-ih godina, dakle u doba Moderne, objavljujući upravo u vrijeme prvog Bauerovog visokoškolskog priručnika u listu *Hrvatska rasprava Moderna filozofija, nacrtao Antonij Rosmini Serbati*. Je li se Rieger i koliko približio neoskolastici, eventualno koliko kritički spram filozofijsko-teološkom (neoskolastičkom) smjeru *modernizma*, nije moguće reći prema našem dosadašnjem znanju (i nedostatnoj faktografiji) o Riegerovom djelovanju. Intrigantnim se čini podatak da je postao profesorom crkvene povijesti na Teološkom fakultetu odmah nakon početka djelovanja obnovljenog Zagrebačkog sveučilišta, ali je već 1882. godine navodno podnio ostavku! Dosad nijedan pregled hrvatske neoskolastike ne posvećuje pažnju Josipu Riegeru; počevši od Zimmermanna!

ujedno, makar i u velikom vremenskom luku, naknadno završio što je započeo – dovršio je etabliranje razvedenog i do kraja izvedenog neoskolastičkog filozofijskog sustava! Što nije učinio na hrvatskom jeziku nitko, ni prije ni poslije njega.

Bauerov rad nije započeo kao Stadlerov tako logično s logikom. Bauerove poglede na logiku dr. Srećko Kovač izvodio je iz Bauerove rasprave o Wundtu! A važne dvije Bauerove knjige sustavno izvedene *nisu ipak cjelina* izvedenog filozofijskog sustava. Kržanove knjige pak i rasprave unatoč svoje sustavnosti imaju drugačiju intenciju, te od početka *nisu mišljene kao izvedba filozofijskog sustava*. A upravo to je do cjeline doveo i kao cjelinu proveo Josip Stadler. U tom horizontu izvedivi su tad kao cjelina i Stadlerovi estetički nazori spram kojih historiografski doktrinalno, kronološki neprijeporno, apsolutni primat (dakako, samo za djela pisana hrvatskim jezikom) ima najprije Kržan, a zatim ga slijedi Bauer.

(b)

Historiografska kronološka inverzija u relaciji Bauer-Stadler, ni u sklopu nastanka i oblikovanja neoskolastičke filozofijske struje u Hrvatskoj, a ni u sklopu cjelokupne povijesti hrvatske filozofije, pa ni kulture generalno, nije nešto marginalno. U pogledu dubljeg razumijevanja povijesnih problema u hrvatskoj estetici, zatim povijesti hrvatske filozofije i kulture, to je važno metodološko pitanje pristupa interpretacijama. Problem daleko, baš za Stadlera, nadmašuje cjepidlačarenje s faktografijom. Prednost i primat u prikazu Stadlerovih nazora *koji nije tek kronološka slučajnost*, dao je s interpretativnim obrazloženjem prvi i ujedno pravodobno, koliko znamo, dosad jedino dr. Srećko Kovač 1995. svojom raspravom *Stadler i Bauer o formalnoj logici*. Kovač je uočavajući moguće varijante pristupâ i kronologijâ upozorio i na neke od važnijih momenata koje valja imati na umu pri nužnom zapažanju razlikâ između *Logike* iz 1871. koju je Stadler »preveo a stranom i preradio« spram prvog dijela one na početku sustava svoje *Filozofije* 1904, koju je i sam Stadler autorizirao, a za koju mu interpretativno, u sklopu neoskolastičke orijentacije, autoriziranje akceptira i dr. Kovač. Ulazeći u razmatranje merituma Stadlerovih logičkih nazora dr. Srećko Kovač piše: »Budući da je Stadler na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu predavao prije A. Bauera i tada već imao glavninu svoje *Logike* (u svakom slučaju, najmanje što je postojalo jest prijevod i obrada Tongiorgieje *Logike*), Stadlerova ćemo logička shvaćanja obraditi prije Bauerovih. Ipak, neke su izmjene, sudeći već i prema literaturi navodenoj kod Stadlera, nastale nakon njegove zagrebačke profesure (nakon 1881). Tako npr. Schiffinijeva logika izlazi prvi put tek 1889, a Frickova 1893.

godine. Kako ćemo još vidjeti, diskusije kojima se, povezano s logikom devedesetih godina bavi Bauer, u Stadlera izostaju«, piše Kovač, ali istodobno napominjući kako se »u *Dijalektici 1904*« (što je prvi dio *Logike*) »Stadler osobito oslanja i na Eggera (peto izdanje 1898. – op. Z. P.) te je u nekim odlomcima i poglavljima preuzimao i parafrazirao njegov tekst«².

Ono što je ovdje u spletu navedenih relacija introduktivno važno sastoji se u okolnosti da Kovač ne pristupa redosljedu interpretacije po principu gole faktografske kronologije i »činjenica« da je Stadlerova godina rođenja 1843., a Baueru 1856, niti mu je na kraj pameti da iz toga izvodi prosudbu o tome kako je Bauer filozofijski »suvremeniji« spram Stadlera, a još manje da bi se tako izvodilo vrijednosnu prosudbu u korist Bauera, s čime se susrećemo čak i u nekim »interpretacijama« novijeg i najnovijeg doba.

Dr. Kovač smatra potrebnim obrazložiti historiografsko »situiranje« Stadlerovih nazora razborito se ne povodeći mehanikom kronologije i pozitivističkim pristupom. Izlažući u oblikovanju hrvatske neoskolastičke struje Bauerova estetička shvaćanja uz već obrazloženu kronološku »inverziju« stoga smo metodološki (u radne svrhe) izostavili ovdje navođenje Kovačevih razloga kako se ne bi stekao pogrešan dojam polemike jer to ni sada ne činimo, niti smatramo potrebnim, smatrajući da je dr. Kovač u pravu. Privid polemičnosti ometao bi eksplikaciju Bauerovih estetičkih nazora, prije Stadlerovih. Prem je Stadler zasigurno imao već i u prvoj fazi formirana (barem neka!) svoja estetička naziranja, do daljnjega (ne pokažu li arhivska istraživanja drugačije) njihov prikaz je moguć samo iz njegovog tiskom objavljenog cjelovitog filozofijskog neoskolastičkog sustava; iz podviga, kojim i kao povijesnom činjenicom i filozofijski Stadler nadmašuje Bauera.

Observacije dr. Kovača nose sobom još jedno jedanko važno upozorenje: filozofijski razvitak Stadlerovih nazora. Ostajući pri temeljnom neoskolastičkom uvjerenju Stadler je svojoj primarnoj ishodišnoj literaturi dodavao novu, što će reći, očito nije izgubio interes za filozofiju ni onda kada se možda i protiv svojih želja nije mogao s njom aktivno intenzivnije baviti barem puna dva desetljeća. U tom pravcu sva buduća istraživanja o Stadleru ne smiju orijentaciono zaobići Kovačevu konstataciju: »Stadlerova je logika (i filozofija uopće) nadahnuta upravo duhom obnove srednjovjekovne skolastike, osobito tomizma. No, valja također iztaknuti da novovjekovna subjektivnost (artikulirana npr. u Descartesa, Leibnitza ili Ch. Wolffa), ugrađena u skolastičku filozofiju tijekom 18. stoljeća, nije iz Stadlerove novoskolastičke logike i filozofije isključena, nego ostaje jednom od njenih sastavnica«³.

² KOVAČ, Srećko, *Stadler i Bauer o formalnoj logici*, Filozofska istraživanja, Zagreb, 1995, broj 58, sv. 3, str. 600.

³ KOVAČ, Srećko, op. cit., str. 600-601.

(c)

Dok Bauerovo sudjelovanje u hrvatskoj filozofiji praktično završava sa rektorskim govorom (drugo izdanje *Metafizike* i *Teodiceje* pripremio je Stjepan Zimmermann), dotle Stadlera stjecajem okolnosti život nuka na doradivanje vlastitih filozofijskih polazišta kao što mu je život ne samo davao prilike, nego ga upravo prisiljavao na nove i sve dublje, nekada i vrlo gorke spoznaje do vlastitog mu životnog svršetka. Zahtijevala ih je Stadlerova neumorna djelatnost u kojoj se realitet i povijesna zbilja vrlo »poučno« i »korektivno« sučeljava sa polaznim nazorima, kojima Stadler nije mijenjao načelne smjernice, ali nije bio nedostupan potrebama modifikacija, kao koncentriranog povijesnog i životnog iskustva s rezultatima i povijesnih i vlastitih životnih spoznaja, povijesne i životne mudrosti... Što su godine odmicale to više... što bliže visokoj životnoj dobi (i svršetku) to koncentriranije...

Opus Josipa Stadlera, naravno, treba vidjeti kao cjelinu prosuđujući već prema mogućnostima upoznavanja s njim njegove domete. No već danas je razaberivo kako iz niza razloga Stadlerovo filozofijsko djelo, zbiljski znatno šire od samo pisanih i objavljenih spisa (primjerice za područja etike, politike, sociologije i sl.), ostaje samo nominalno i formalno poznato, a sadržajno zapravo nepoznato, nerazumljeno ili čak interpretirano krnje i pogrešno, ukoliko se reducira na standardne kategorijalne kvalifikate; ukoliko ga se ne nastoji vidjeti kroz niz onih boljih i osobnih Stadlerovih intervencija, eventualno čak pojedinih izdvojenih zapažanja (bez »urušavanja« sustava!), te napose, ako ga se »izmakne« interakcijama povijesnog i osobnog biografskog konteksta. Za suvremeno kritičko i ne ono već unaprijed negativno prosuđivanje Stadlerove filozofije, imajući uvijek na umu kako je riječ o neoskolastičkom (idealnom!) nastojanju Stadlerovom, ne bi smjela ni jedna interpretacija metodološki povijesno pasti unazad ne dosižući ni onu razinu koju je Stadler kao načelnu proklamirao već u *Logici* 1871. godine, a deklarirao kao svoje uvjerenje 1904. godine. Pristupiti Stadlerovim tekstovima, ovdje filozofijskim (nije riječ o teološkim ni popularno-pučki nabožnim), potrebno je stoga barem u smislu i duhu njegovim vlastitim riječima mladenački formulirane hermeneutike!

Pišući o problemima interpretacije u prvoj verziji svoje *Logike* Stadler kaže: »Moramo tuđe rieči tako tumačiti, kako zahtieva način govorenja za ono vrieme i na onom mjestu obstojeći, kada i gdje onaj govoraše, pisaše, čije riječi tumačimo. Jest pako način govorenja savez obstojeći medju riečmi i idejami s jedne strane i medju izrekami i sudovi, s druge strane, običajem potvrđen. Zavisi taj običaj od okolice, dobe, vjere, državnoga sustava, raznih običajah itd« pa »odatle sliedi: a) tko kani kakovu knjigu protumačiti, onaj mora jezik, u kojem je pisana, čim točnije znati; b) od potrebe je također, da

spozna kada je živio pisac, koje je vjere bio, kojoj li je domovini pripadao. Treba i historiju, običaje i druge okolnosti naroda da spozna, na koji je pisac spadao; c) velika je to bludnja i nesnosljiva je ona sloboda mnogih, koji rieči od starih rabljene tumače po svome ili po mnienju sadašnjih pisacah. Ta često putih se dogadja, da se iste rieči za ovo vrijeme pod ovim znamenovanjem, a za ono opeta pod onim rabe...«⁴.

Premda bi već ova Stadlerova »pravila« »umjetnosti hermeneutičke« mogla poslužiti za početak prikaza estetičkih shvaćanja odnosno njegovog poimanja ljepote i umjetnosti (o čemu će biti kasnije opširnije govora) ovdje su te formulacije navedene kao postulati stanovitog minimuma smislenog pristupa svakom filozofijskom tekstu, na koji, nadajmo se, ima pravo i vrijednosno-interpretativni filozofijski, no i kulturološki pristup Stadlerovim tekstovima odnosno njegovim djelima i knjigama. Kako bismo bili sretni kad bi sve hrvatske historiografije, ne samo filozofijske, nego i političke, kulturološke, te napose one svih grana hrvatske povijesti umjetnosti tijekom druge polovice 20. i početkom 21. stoljeća poštovali barem Stadlerov početni »skolastički« minimum iz 19. stoljeća!

Iz perspektive pogleda u cjelinu 20. stoljeća, navlastito poslije opusa H. G. Gadamera, i to već poslije djela *Wahrheit und Methode*, znamo kako hermeneutika ima danas ne samo šire, nego i drugčije, znatno dublje filozofijsko značenje, što ipak ne smije biti zaprekom da istaknemo Stadlerovo upozorenje na važnost hermeneutike ako je riječ o slučaju kad valja »kakovu knjigu protumačiti«. Stadler u tom poglavlju doduše ne spominje ni Aristotela, pa čak ni jedno od mnogih mogućih imena iz velike srednjovjekovne ili uže skolastičke tradicije. Ne spominje Matiju Flaciusa (Vlačića) Illyricusa, no također ni Schleiermachers! Svejedno, Stadler svoje upozorenje – tekstualno dijelom tek modificirano – neće propustiti ni 1904, kada je možda već mogao poznavati nešto iz Diltheyevih nastojanja oko *hermeneutike* i napora filozofijskog utemeljenja onog što mi danas imenujemo *Geisteswissenschaft*. Ako, naime, ne želimo dati negativno dezavuirajuće značenje početnoj tvrdnji o Stadleru da mu pri formiranju hrvatske neoskolastičke struje pripada »središnje i glavno mjesto«, nego ju naprotiv poduprijeti smisleno čineći to s napomenom kako njegova osoba i djelatnost ima u mnogome važnog, pa i bitnog utjecaja na široko hrvatsko ne samo vjersko, nego i kulturno i političko područje, tada zaista nije dopustivo njegovom djelu i djelovanju, inkluzive filozofijskom, doći s pristupom ispod Stadlerove razine i njegovih vlastitih postulata hermeneutičkih. Ne propustivši, dakako, pomoć

⁴ (STADLER, Josip), *Logika, iz latinskoga jezika preveo, a stranom i preradio jedan svetjenik nadbiskupije zagrebačke, u Zagrebu, troškom vlastitim, 1871. Dio prvi: Dialektika, knjiga prva, glava druga, članak 8., str. 41.*

moderne hermeneutike, sad već i njenih pogleda u nekoliko relevantnih varijanti.

Nije moguće razumjeti Stadlera, njegovo djelo i djelovanje, ukoliko se ne poznaju neke važne crte Stadlerove osobe i osobnog života što povijest filozofije svagda ne traži, ne prakticira, nerijetko čak otklanja izričito. Bez poznavanja, naime, osobitih aspekata tog kompleksa nije moguće vidjeti u pravom svjetlu Stadlera dionikom pripadnog mu povijesnog konteksta, pa ni reverzibilno razumjeti strukturu, događaje i crte pripadne mu epohe o čemu filozofija i povijest kulture ipak »vodi brigu«. Budući da nam pred očima lebdi kao zadaća obradba Stadlerovog poimanja ljepote i umjetnosti, to neka nam bude dozvoljeno za područje historiografije filozofije analogija s područja povijesti umjetnosti upravo iz Stadlerovog vremena.

Otvoren je problem o »povijesti umjetnosti bez imena«, kako ga je postavio Wölflin (1864–1945), što bi se tako moglo sugerirati u filozofiji navlastito u neoskolastici, pa ne insistirati na imenu i osobi kada je o Stadleru riječ. (Uostalom, kod Heideggera, za povijest metafizike i nije drugačije). Ili zar bi kao Wölflinu antitetički trebalo poput Aloisa Riegela (1858–1905) zastupati tezu važnog individualnog *Kunstwollen*, htijenja umjetnosti (umjetničkog htijenja) pa bi tako i u povijesti filozofije – možda će to nekoga naročito uveseljavati upravo za područje povijesti hrvatske filozofije – bilo na djelu nešto kao »volja filozofiranja« ili »volja za filozofiranjem?« Dakako, uz respektiranje implikacija što ih je za taj u historiografiji još uvijek otvoreni problem prodebatirao Arnold Hauser⁵. S obzirom na realno reflektiranje osvjetljenja analognih kompleksa za hrvatsku filozofijsku historiografiju držimo kako je kod Stadlera potrebno i korisno imati bar elementarni uvid u neke glavne momente životnog mu puta i djelovanja, pa s obzirom da mu je filozofijski opus »standardiziranom« terminologijom opravdano doduše označen kao neoskolastički sustav, korisnim će biti mjestimice još barem u glavnim crutama i doksografski prikaz učenja uključujući neke observacije i misli koje nisu nužno deducirane iz sustava, premda mu nisu proturječive.

Napomena o potrebi doksografskog izlaganja vjerojatno će biti primljena u nekim filozofijskim krugovima kao sablazan. No napomenuti nam je

⁵ HAUSER, Arnold, *Filozofija povijesti umjetnosti*, München 1958; hrvatski prijevod u izdanju Maticе hrvatske, urednik Grgo GAMULIN, Zagreb 1963. Vidjeti dio IV. *Historijska filozofija umjetnosti: »Povijest umjetnosti bez imena«*, str. 87–196. – A. Riegel ovdje nije nezanimljiv jer, kao Stadlerov suvremenik, općenito važi »als einer der Begründer der Wiener Schule der Kunstgeschichte«. Kad se ovdje spominje Heinrich Wölflin imamo na umu njegovo glavno djelo *Kunstgeschichtliche Grundbegriffe* iz 1915 godine. (Tematika poječe iz mladenačkog djela Wölflinova *Renaissance und Barock, Eine Untersuchung über Wesen und Entstehung des Barockstils in Italien*, 1888). Tekstovi danas dostupni na hrvatskom u knjizi *Bečka škola povijesti umjetnosti*, izabrala i prevela Snješka Knežević, Zagreb 1999.

kako znamo da se već Hegel protivio unošenju svjetonazornih i doksografskih ekskursusa, što je dakako bilo na tragu još iz antikne grčke poznatog suprotstavljanja *dokse* kao mnijenja spram *episteme* kao pravog znanja svojstvenog filozofiji. Ne prelazeći olako mimo takve opomene primijetiti ćemo kako hrvatska riječ *mnijenje* sadrži momente koji značenjem ne podrazumijevaju navedenu oštrinu opreke, pa u slučaju Stadler dodatno još zahtjevom doksografskog prikaza apeliramo na sadržajni prikaz njegovih učenja (Lehre, doctrina) i njegovih misli (mnijenja!) s filozofijskim obilježjem, a da nisu nužno reduktivni na strukturalnu shemu sustava filozofeme, pravca ili škole. U Stadlerovom slučaju to navlastito važi za neke formulacije koje, ako i nisu same po sebi svagda nešto izvanredno i neočekivano, naprosto nisu bile opća mjesta i profilirane repetitivne karakteristike pravca ili škole, nego specifični, osobno inauguratívni, te nikako ne baš nevažni misaoni pogledi, barem ako je o hrvatskoj povijesti kulture, povijesti filozofije, a u ovom slučaju hrvatske neoskolastike riječ.

Zašto nam se učinila potrebnom ova »digresija« o metodologijskim »proširenjima«? Koliko god je čak i sam Stadler nastojao da svojom *Filozofijom* bude što primjereniji standardima postulata neoskolastičke filozofeme, za hrvatsku filozofiju i kulturu, za hrvatsku povijest općenito njegov napor nije i ne može biti »bezimen«, a niti viđen odnosno interpretiran kao povijest filozofijskih problema »bez imena«. Pa iako Stadler u europskim i svjetskim razmjerima nije »neko ime«, »veliko ime«, a za njegovu filozofiju nećemo brzati s tvrdnjom da je naročito originalna, to ipak Stadler zavređuje i znači više od smještanja uz Bauera u jednu »fussnotu« samo kao pisca »udžbenika školastičke filozofije« (Filozofija 1904–1915) »sastavljenog u srpskohrvatskom jeziku« kako na »europskoj razini« tvrdi Predrag M. Grujić pod naslovom *Die philosophischen Traditionen im Gebiet Jugoslawiens* knjige *Geschichte der philosophischen Traditionen Osteuropas* (Povijest filozofijskih tradicija istočne Europe) u izdanju Wissenschaftliche Buchgesellschaft iz Darmstadta 1996. godine⁶.

Stadler u Hrvatskoj na području filozofijske struke nije potpuno prešućivan i zanemarivan, a u novije vrijeme intenzivnije se proučava njegova filozofija (npr. Željko Pavić), pa se uskoro nadamo i filozofijskoj monografiji, koja će, očekujemo, prosuditi Stadlera ozbiljnije i na višem rangu od »stu-

⁶ DAHN, Helmut, IGNATOW, Assen, hrg., *Geschichte der philosophischen Traditionen Osteuropas*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1996; u knjizi odjeljak pod *G. Serbien und Kroatien* s naslovom *Die philosophischen Traditionen im Gebiet Jugoslawien*; napisao Predrag M. GJURIĆ. Dionica o Hrvatskoj naslovljena je pod 3. b., *Die kroatische Philosophie und die Universität Zagreb* a odnosi se samo na »nemarksističku filozofiju«; neoskolastike i Stadlera tiču se dijelovi teksta na str. 645 i bilješka 10. na str. 671, pod *Anmerkungen*.

dija« u Wissenschaftliche Buchgesellschaft⁷. Već sada je nedvojbeno, budući da su također u novije vrijeme objavljena dva velika i važna zbornika o Josipu Stadleru, da se za njega, njegov rad uopće, a i filozofijski navlastito, može i mora reći više od toga da je pisac jednog »školastičkog udžbenika«, pa i više od pukog spominjanja kao imena jednog predstavnika filozofijskog, konkretno neoskolastičkog filozofijskog pravca ne izlazeći pri tome iz školničkih školskih, pa makar i visokoškolskih okvira⁸. Potreba je progovoriti o Stadleru drugačije, produbljenje i s nizom novih kompleksnih uvida, dodatno još i s razloga što Predrag M. Grujić u citiranom pregledu tvrdi da »einer der wichtigsten kroatischen (!) verfechter des metaphisichidealistischen Denkens war sicherlich der in Slowenien und Kroatien wirkende Philosoph und Geistliche Anton Mahnič (1850–1920)« (jedan od najznačajnijih hrvatskih protagonista metafizičko-idealističkog mišljenja bijaše zasigurno u Sloveniji i Hrvatskoj djelatan filozof i duhovnik Antun Mahnič)⁹.

Zbog vrlo čestog umanjavanja značenja i posve iskrivljenog prikazivanja Stadlerovog djelovanja, i kao biskupa i kao filozofa, prije no što prijedemo na pozitivan prikaz života, djela i rada smatramo korisnim, i čak potrebnim, unaprijed naglasiti kako postoje o Stadleru mnogo afirmativnije prosudbe kroz prizmu daleko širih i strožih kriterija, dakle i onda kad nisu bile vezane samo uz (neo)skolastiku, institucionalno ili hijerarhijsko poltronski odnosno nekritično pristrane. Važno je to baš s razloga što će biti riječ o estetičkim nazorima u filozofijskom obzoru. Naime, formulacija, koju navodi edicija Wissenschaftliche Buchgesellschaft da je Stadler pisao »udžbenik sholastičke filozofije« (Lehrbuch der sholastischen Philosophie) naprosto nije istinit, a ni točan, kao što nisu istinite ni točne mnoge vrlo rašireno »plisirane« predodžbe o vjerskoj, političkoj i socijalnoj Stadlerovoj djelatnosti. Za većinu od njih kriva je hrvatska, pa čak i katolička crkvena historiografija. O protukatoličkoj da i ne govorimo. Nisu bile baš slučajno »puštane u opticaj« i uporno ponavljanjem forsirane, s tim da smo doista »nasjeli« na mnoge od njih. Na neke nažalost zasigurno kao tobože »nedvojbene«!

⁷ Željko PAVIĆ, pisao je dosad u nekoliko navrata o pojedinim aspektima filozofije Josipa Stadlera. Također Ivan-Pál SZTRILICH, *Prinos Josipa Stadlera hrvatskoj filozofiji*, Obnovljeni život, Zagreb 1998., broj 4., str. 423–434.

⁸ Zbornik *Josip Stadler, prilozi za proučavanje duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, priredio Želimir PULJIĆ, Studia Vrhbosniensia 3, Sarajevo 1989, ukupno 204 strana. Zbornik sadrži »predavanja koja su bila održana na skupu«... u Sarajevu priređenom kao »studijski dan povodom 70-te obljetnice smrti prvog vrhbosanskog nadbiskupa i metropolite mons. dra Josipa Stadlera«. Drugi je veliki zbornik radova s međunarodnih znanstvenih skupova u Sarajevu 21–24. rujna 1998. i Zagrebu 12. studenoga 1998. *Josip Stadler, život i djelo*, priredio dr. Pavo JURIŠIĆ, urednici dr. Marko JOSIPOVIĆ i dr. Franjo TOPIĆ. Studia Vrhbosniensia, svezak 11, izdavač Vrhbosanska katolička teologija Sarajevo 1999., ukupno 963 stranica.

⁹ GJURIĆ, M. Predrag, u knjizi DAHM Helmut, IGNATOW, Assen, hrsgb., Darmstadt 1996, str. 655. (Puni podatak o tekstu i knjizi ovdje bilješka 6).

Afirmativni pristup i davno pripremano uporište za modernu metodologiju interpretacije Stadlerova lika omogućuje »literarna« prosudba ni manje ni više nego Antuna Gustava Matoša, čiju je lucidnost i oštroumlje nemoguće poricati, a niti mu je moguće navaliti prigovor »klerikalističke« deformacije i kratkovidnosti. Matoš će, nakon osobnog kontakta sa Stadlerom povodom svog kratkog boravka u Sarajevu, napisati: »on je velik stvaralac i velik organizator... on je svakako velik biskup i – velik karakter. Ne znam je li velik političar... (premda)... ni pred carskim Bečom nije zadržao... ali je danas nesumnjivo najveći Hrvat, a možda najveći čovjek u Bosni, od kojeg većeg ne vidim u suvremenoj Hrvatskoj«. Napisao je to Matoš anno Domini MCMVIII¹⁰. Matoš, koji nije bio lak na komplimentima i superlativima, čovjek širokog svjetonazora, istančanog estetičkog stava, osoba, kojoj barem dio zagrebačkog Kaptola nije opraštao volterijanstvo, ako ništa drugo, a ono zbog *Pisama iz Fresneya*, kao što mu premnogo hrvatskih »volterijanaca« (a još više pseudovolterijanaca), također ondašnjih i sadašnjih, nije praštalo volterijansko svojstvo koje sami nisu imali: biti obrazovan i tolerantan, a ipak se truditi oko nepotkupljivog izricanja istine ne pokleknuvši u obrani hrvatskih interesa, navlastito pak hrvatske kulture i umjetnosti. Rodom Slavonac A. G. Matoš, jedan od zasigurno najvažnijih i najpopularnijih modernih književnika hrvatskih nije se ustručavao istaknuti prešućenu veličinu jednog drugog Slavonca, Brođanina, svojeg suvremenika, najprije zagrebačkog sveučilišnog profesora, teološkog pisca, filozofa i zatim vrhbosanskog nadbiskupa Stadlera za razliku od hrvatske muzikološke »teorije« i prakse, a navlastito historiografije koja se već desetljećima, što novija to više, svim silama upinje zataškati, zamagliti, pa umanjiti, ako ne već veličinu, a ono svakako popularnost (i važnost!) najpopularnijeg skladatelja iz Slavonije, Matoševog i Stadlerovog suvremenika Srećka Albinija, rodom iz Županje, autora popularnog *Baruna Trenka* i najautentičnijeg pisca *manifesta hrvatske glazbene Moderne* u najreprezentativnijoj ediciji toga vremena, časopisu *Život* (1900)!¹¹. Još jedan razlog više da bude

¹⁰ MATOŠ, Antun Gustav, *Iz Sarajeva*, Hrvatsko pravo, Zagreb, 7, 10. studenoga 1908., godište XIV., brojevi 3892 (str. 2–3) i 3894 (str. 1–2): citirano prema *Sabrana djela*, Zagreb 1973, svezak XI., str. 167–168.

¹¹ Vidjeti npr. Stanislav TUKSAR, *Kratka povijest hrvatske glazbe*, Matica hrvatska 2000. I po Tuksaru, nažalost, u hrvatskoj muzikološkoj historiografiji *Razdoblje romantizma* (!?) traje od 1830. do 1916. godine, a *Razdoblje Moderne* počinje tek 1916 (!) dok o Albiniju i posebnoj atmosferi hrvatskog fin de siècle, te pravom početku hrvatske (i srednjoeuropske) Moderne (sklopu antiteza svega onog što čini karakteristično vrijeme označavano kao *Jahrhundertwende 1900*) nema govora. Tako isto prije Tuksara uporno ponavljajući Andreis i drugi. Upadljivo izostaju odavno inovirane periodizacijske datacije i prepoznat specifičan karakter epohe cca 1890. do 1910. godine. Spominjući Albinija usputno čak i Ennio STIPČEVIĆ, inače (donekle) sukladniji »modernijim« historiografskim zahvatima, samo konstatira da »oko 1890. sazrijeva (!) naraštaj skladatelja 'prijelazne generacije'« (uskličnik u citatu Z. P.). Važan datacijski pomak na »oko 1890« Stipčević ponovno sam periodizacijski anulira, degradira i diskvalificira ubrajajući u to vrijeme »sazrijevajuće

akceptirano kao nužno barem u glavnim, najmarkantnijim crtama pobliže prikazati manje poznate, ne sasvim konvencionalne i formalizirane, a po našem mišljenju važne aspekte života i djela Josipa Stadlera.

(d)

Kao što je više-manje uvriježeno u novijoj povijesti filozofije, a u proučavanju (hrvatskom) istraživačkom i eksplikativnom poslu oko povijesti hrvatske povijesti filozofije gotovo se želi nametnuti stav kako su *doksografski prikazi* nepotrebni i u striktno-filozofijskom smislu irelevantni (makar mi pod »doksografijom« podrazumijevamo sadržajnu, tematsko-problematsku eksplikaciju nekog filozofijskog ili makar samo svjetonazornog učenja odnosno poimanja tj. stanovišta), tako se još više drži ne samo u novijoj povijesti hrvatske književnosti, pa i drugih umjetnosti, nego baš i upravo navlastito za povijest filozofije kako je *biografska metoda* i opširnije poznavanje biografije filozofa, kao i eventualno poznavanje biografije umjetnika za vrijednost i domete umjetnosti, nešto za samu filozofiju nevažno. U povijesti, za historiografiju i »problematski« pristup – nebitno!? Sve, osim najnužnijih podataka eventualno o datumu i mjestu rođenja i smrti, mjestu i vremenu studija odnosno imenima učitelja, te naslova i eventualno što točnijeg (a i to baš nije nužno) datiranja glavnog djela, životopisi filozofa nisu (navodno) potrebni. Doduše, povijest umjetnosti pogiba od »anegdotalnih« upadica u serijalima pozitivističkih faktografskih morâ datiranja i atribuiranja, što barem za najveći dio filozofije, navlastito poslije izuma tiska – o nestalim djelima ćemo ionako šutjeti! – predstavlja samo tehnički dio bibliografskog, čak bibliotekarskog posla. Donekle, ali samo donekle, slično i za književnost. Za transcendentalnu filozofiju ili modernu fenomenologiju bit će samo bizaran podatak da li su Kant ili Husserl bili oženjeni, što u slučaju Sokrata možda i ne bijaše nevažno. Bizarnim će biti da je Kant volio kandirano voće i da je kao neženja u svom *salonu* (što je institucija epohe, kao što je u 19. i do pred svršetak 20. stoljeća bila kavana) ipak šarmirao pozvane dame, te da se vjerovatno učenje o kategoričkom imperativu ne bi promijenilo kad bismo Kantovoj biografiji uz kandirano dodali još i zabranjeno voće.

Međutim, kao što smo u našem raspravljanju izrazili »metodičku sumnju« za slučaj načelnog odbijanja *doksografske i svjetonazorne komponente* u povijesti filozofije tako smo još više skeptični spram radikaliziranja elimina-

generacije« i Doru Pejačević koja 1890. ima 5 (pet!) godina. Vidjeti Ennio STIPČEVIĆ, *Hrvatska glazba*, Zagreb 1997., str. 192. – Insistiranje na širem horizontu i pravoj, adekvatnoj epohalnoj periodizacijskoj dataciji ovdje nije nevažno, jer i Stadlerova *Filozofija*, htjeli – ne htjeli, pripada razdoblju hrvatske Moderne.

cije biografskog pristupa odnosno (po našem uvjerenju inače plodnog i u mnogome nužnog) korištenja *biografske metode* barem kao pomoćne. Ako i nije svagda »nenadoknadiva«, držimo je važnom, a u moderno doba postaje to sve očitijim, ako se zna i može razabrati esencijalno-egzistencijalno relevantne momente, dakako svagda specifičnim načinom, i za umjetnost i za filozofiju¹².

Bez obzira koliko je biografski te čak i povijesno točnom anegdota o Pironu i učenicima, držimo da je bez nje teže shvatiti, naročito u horizontu antike, što zapravo jest »pironovska skepsa«. Smatramo kako nema pravog razumijevanja Sokrata i sokratizma ukoliko ne bismo, makar i u formi Platonove literarne prezentacije i možda samo priče, znali za Sokratovu smrt – što je i kakva je bila... čak i kao čista fikcionalnost. A postaje evidentnijim koliko je važan taj »biografski podatak« iz »perspektive« Nietzschea i još više »ničeanaca« iz druge polovice 20. stoljeća s obzirom na niz filozofijskih aporijâ koje otvara »osuda« i »povijesna krivnja« sokratizma iz »tragičnog doba« stare Grčke, budući da neće biti baš spornim (ali za Nietzscheovu filozofiju opterećujućim) da je taj isti Sokrat među prvim i najranijim protagonistima u zapadnoeuropskoj filozofijskoj, kulturnoj i političkoj, pa napokon čak vjerskoj povijesti paradigmom upravo Nietzscheovog, nama osobno ne baš tako dragog *amor fati* pojma ili, mutatis mutandis, onog za moderno doba tako karakterističnog *il sentimento tragico de la vida* Miguela Unamuna. Nije sigurno gube li što na težini dokazi o postojanju Boga kod sv. Tome zato što znamo samo da je u Tomino doba bilo teških i »debelih fratara« koji čak mogu »padati s neba«, premda mi danas točno znamo da je sveti Toma, kao jedan od najpametnijih i najdebljih, uistinu bio težak; doslovno i metaforički. Znamo iz biografije Beethovena da je dedikaciju Napoleonu svoje slavne simfonije pod imenom *Eroica* precrtao nakon što je »empirijski« pred njegovim očima projahao »Weltgeist am Pferd«. Doduše, može se reći, taj životopisni detalj tiče se umjetnosti, a ne filozofije, premda ne bi baš bilo posve sukladno istini tvrditi da Beethovenova glazba nema i filozofijskih implikacija, te da peripetije sa »svjetskim duhom na konju« nisu »donekle« modelirale smjer-

¹² Autor pri uvođenju biografske komponente kao za prilike u Hrvatskoj trenutno »inovativne« pri tome sebe ne smatra osamljenim, a niti baš izoliranim izuzetkom. Ovdje koncipirano uvođenje u Stadlerov filozofijski opus radi njegovih estetičkih nazora odavno je bio razrađivan i već u rukopisu gotov tekst, tako da se sada pri redigiranju pružila prilika podkrijepiti konkretnim analogijama svoju orijentaciju. Tezu o smislenosti uzajamnosti biografije (osobe, života) i (filozofijskog) djela vidjeti npr. u izlaganju Ivice MARTINOVIĆA »*Spinozina nauka*« Pavla Vuk-Pavlovića – drugačiji historiografski model monografije. Pisac ovih redaka poziva se na knjižicu sažetaka sa simpozija Pavao Vuk Pavlović – život i djelo, Zagreb 15. i 16. studenoga 2001. Pisac ovih redaka nažalost nije čuo izlaganje osobno jer je baš toga dana imao unaprijed zakazan termin referiranja teme *Estetika i povijest umjetnosti* na I. kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti, ali formulacije Ivice Martinovića o postupcima Vuk-Pavlovića i njegove vlastite teze u sažetcima referata za simpozij upravo su najnovija varijacija potpore.

nice Hegelove filozofije. Za razumijevanje filozofije apsolutnog duha kao sustava i cjeline doista nisu svagda važnim jedna ili dvije godine prije ili poslije, premda će mnogo toga i kod Hegela i kod Schellinga ostati nejasnim bez pobližih konkretnih usporedbi datuma Schellingovih odnosno Hegelovih djela ili čak mjesta i vremena predavanja, ne zaboravljajući događaje političke povijesne zbilje. Tako i za Kantovu estetiku, onu kritičku, dakle *Kritiku rasudne snage* (1890), posve sigurno možemo reći da nije baš sasvim nevažno što je nastala i objavljena prije nego je Louvre postao svjetskom galerijom likovnih umjetnosti, bez obzira na Kantov stav prema kandiranom, zreom, zelenom ili zabranjenom voću. Dvojbeno je koliko bi granice između »čiste« i »adherirane« ljepote ostale tvrde. A vjerojatno bi Kantov »kopernikanski obrat« na estetičkom planu izgledao možda ipak nešto drugačije da nije cijeli život proveo samo u jedino u Königsbergu, koji doduše u njegovo vrijeme nije izgledao tako deprimantno kao Kalinjingrad (= Königsberg) za vrijeme Staljina i u doba »realnog socijalizma« jer je neko vrijeme važila »činjenica« da se Kant rodio – što današnje generacije ne mogu ni zamisliti – u Rusiji tj. u Sovjetskom Savezu. Kant, naime, nije vidio mnogo toga od tada već dostupnih uvida u likovne umjetnosti, a primjer koji navodi za »uzvišeno« (crkva Sv. Petra u Rimu) nikada. Ne kažemo da nije mogao biti dobro informiran, recimo kao Hegel, no ipak nije imao neposrednog doživljaja ni uvida likovnih umjetnosti (arhitektura, skulptura i slikarstvo)! Hegelov je uvid očito bio mnogo bogatiji estetičkim »doživljajima« na relacijama između Heidelberga i Berlina ili recimo kod Schellinga još i Münchena. Nije, naime, istina da je moguće razumjeti epohalno doba humanizma i renaissance ako se ne zna da »fratarska« biografija Gjordana Bruna završava inkvizicijskom lomačom na rimskom »cvjetnom trgu«, a da je tekst presude kakav nam je aluzivno predavao profesor Vladimir Filipović glasio: »Postupajte s njim blago, po mogućnosti bez prolijevanja krvi«. Uostalom sličan slučaj kao i Jean d'Arc. Oni koji danas o tome raspravljaju »na razini« horizonta »igre riječi« tj. kao mogućem pitanju »govora«, »jezika« i »metajezika« ili verbalne »dekonstrukcije« osiguravaju sebi mjesto u često groteskno mučnim paradigama kritike ciničnog uma. Nije, naime, nadalje istina da ćemo bolje ili barem jednako dobro razumjeti *Utopiju* velečasnog gospodina i preuzvišenoga biskupa lorda kancelara Thomasa Morusa ukoliko ne znamo da je završio s glavom na krvničkom panju londonskog Towera, kraljevski, kao i lijepa škotlandanka Marija Stuart. Uostalom, nije istina ni to da su primjeri što smo ih navodili pripadni jedino prošlosti, a da u novije doba nema smisla »čeprkati« po privatnim životima ni umjetnika ni filozofa, pa to stoga tobože ni ne čine »ozbiljne« povijesti.

Suprotno slijeganju ramenima pred »privatnom« zbiljom povijesti, u danas već povijesnoj suvremenosti ostalo bi posve nejasno zašto su sredinom 20. stoljeća, pedesetih godina, najelementarnije informacije o filozofiji Martina Heideggera stizale u Hrvatsku tako sporo i teško, s kritičkim rezervama,

sa »zadrškom«, no ne svagda čak ni s filozofijskom kritikom za koju je bilo potrebno poznavanje djela. Dio će odgovora biti svaljivanje krivnje na Heideggerovo članstvo u Nacional-socijalističkoj njemačkoj radničkoj partiji, a poslije na *totalitarno oktroiran svjetonazor marxizma* »klasne borbe« i »diktature proletarijata« koji je bio *bezpogovorno* »služben« od Ljubljane i Zagreba do Vladivostoka. Rijetko se spominje i malo tko zna da nadgrobni spomenik Heideggerov nema križ. Nu danas nije nepoznato kako i negacija i afirmacija Heideggerove filozofije, osim čisto filozofijskih i političko-ideoloških ozbiljnih teza ima također vrlo relevantna uporišta u biografskim aspektima: afirmaciju i negaciju, sve do suvremenih osporavanja donosi Heideggeru, osim asistenture kod Husserla, njegov rektorski govor koji se zauzima za nacionalno njemačko sveučilište nakon što je Hitler legalno, na demokratskim (!) izborima s većinom glasova za svoju *nacional-socijalističku njemačku radničku stranku* došao na vlast; a poslije 1945 Heidegger bi ostao osuđen na prešućivanje i eliminaciju iz javnog života da mu mladost ne sadrži jednu romantično-sentimentalnu (i danas do kraja nepoznatu) ljubavnu baladu sa svojom talentiranom učenicom, baladu koja nije bila tragična poput one glasovite *povijesti nevolja* između Abelarda i Heloize. Naprotiv, kao što je u početku izgledala sretna ljubav sa nesretnim završetkom – jer je bila riječ o studentici nearijevskog podrijetla, Židovki koja je morala emigrirati, nakon što su nacional-socialisti došli na vlast, tako je poslije sloma njemačke Hana Arendt sa svojim pozitivnim izjavama o svom učitelju i javnom podrškom omogućila normalno Heideggerovo javno djelovanje i njegovu definitivnu afirmaciju. Nešto, što je za javnost, pa i »stručnu«, barem u Hrvatskoj, postupno, sporo i teško postajalo spojivo s filozofijom.

Ekskursus ovaj u životopisne aspekte filozofije morao je makar samo naznakom snažno sugerirati stanovitu povezanost sudbine osobe filozofa s njegovom filozofijom i obratno. Ni primjeri nisu nabacani nasumce, premda bi ih bilo moguće navesti još mnogo više. Dakako, ne kao predmet direktnih sadržajno identičnih ili srodnih priča, naročito ne s povlačenjem znaka jednakosti. Tako, recimo, relacije J. P. Sartrea i gospođe De Beauvoir nisu analogne s »romantičnom epizodom« Hane Arendt i Martina Heideggera, još manje s onom o Abelardu i Heloizi. Pa čak treba naglasiti kako za pristup životu i djelu Josipa Stadlera ne stoje u pričuvi – barem zasad – nikakve analogne, čak ni samo potencijalne aluzivne sentimentalne priče poput one moguće za Stepinca (M. Krleža, *Sveta misa Alojza Tičeka*) ili uzbudljivijih o Strossmayeru i nekim drugim crkvenim dostojanstvenicima (za Mecenu cijeli roman Ante Kovačića!), pa čak i kad imaju prizvuk notornih spletki poput onih o preuzvišenom gospodinu kanoniku Ratkayu iz 17. stoljeća. Primjeri su navođeni kao neosporiva funkcionalna veza između života jedne filozofije i života filozofa: i obratno. U Stadlerovom slučaju nema rektorskog govora

koji bi toliko bio sudbonosan kao Heideggerov, ali ga Stadler u sveučilišnoj profesorskoj verziji nema ni po važnosti u hrvatskim relacijama poput onih Franje pl. Markovića iz godine 1881. i Gjure Arnolda iz 1900. godine. Važnim je, naime, biografskim momentom za Stadlera činjenica da mu nije dana životna prilika ni za kakav rektorski govor, pa ni za punu sveučilišnu karijeru, kao što primjerice Starčević nije u Zagrebu dobio priliku čak ni da postane profesor filozofske propedeutike. Ali svi primjeri pokazuju, ostanemo li u novovjekovlju, od Bruna, Morusa i Galileja do Martina Heideggera, da filozofija nije lišena potrebe za biografskom hermeneutikom u posve ideološkim i političkim, a onda naravno i estetičkim aspektima. U hrvatskom 20. stoljeću malo koja po istinskim vrijednostima istaknutija osoba ima »indiferentnu« (»privatnu«) »građansku« biografiju.

Veličina Stadlerova, kao povijesne osobe, pa i njegova *veličina* dosad neafirmirana za povijest hrvatske filozofije, ne manifestira se u ekscesivnoj ili pustolovnoj biografiji – nije on ni De Dominis ni Skalić. Ali životopis mu nije ni beamtersko toplo sivilo pouzdane kurijske praznine. Iako izgledi »zanimljivog« života za mladost koja protječe školovanjem preko orfanotrofijâ i sjemeništa nisu bog-zna-kakvi, Stadlerov je životni put bio tegoban, ali sadržajem smislen, rano suočen s pitanjima modaliteta »bačenosti u svijet«. U Stadlerovom životopisu (koliko dosad govore biografije od povjerenja) ne treba tražiti romanse poput one između schwarzwaldskog doktora filozofije i lijepe Židovke, njegove studentice Hane, dakako ne Hane Davičove, nego Arendtove, koja će in ultima linea poslije Drugog svjetskog rata Heideggeru trasirati egzistenciju, a ne u manjoj mjeri zapravo svjetsku reputaciju. Premda je Stadler bio sveučilišni profesor, doista nije dogurao nažalost ni do slavnog ili neslavnog rektorskog govora (Rektorsrede), ni onog tipa Heideggerovog, ni onog tipa Franje pl. Markovića, to ipak nekoliko slavni govorničkih odlomaka ili rečenica rese njegovu osobu, samo što ih prešućuje hrvatska historiografija. Privatno, međutim, ako je bio biskup i nadbiskup, koji je mnogima smetao, (u nekoliko važnih trenutaka odolijevajući tricu *promoveatur, ut amoveatur*), nisu mu mogli, barem dosad, priljepiti čak ni kompromitantnu korespondenciju (politička su njegova pisma dostupna još uvijek samo *ad usum Delphini*), ne s nekom poznatom ili nepoznom damom, ni u rimskom stilu Raimunda Kunića, pa ni u »stilu« hrvatskog (aristokratskog) društva, kako se zdušno skupljalo katkada i vruće anegdote da bi se po mogućnosti »neutraliziralo«, ako ne i onemogućilo, velečasnog Jurja Ratkaya Velikotaborskog, prijatelja slavni tragičnih Zrinskih i Frankopana.

Postoje dakako razlike već u »startu« koje determiniraju dosizanje velikih stvari, pa i vlastite veličine, što nije zanemarivo, nu ipak ne ni posve presudno, prem, dakako, utječe na limit. Heidegger se rodio primjerice u Messkirchu, lijepom slikovitom (očuvaj nas Bože od izraza »životopisnom«!) »pro-

vincijskom« gradiću njemačkih kneževina Baden-Württemberg, u kući, kojoj nasuprot bijahu bočna vrata za raskošnu crkvu gdje se na lijevom postranom oltaru nalazi najljepša slika njemačkog renesansnog slikarstva uopće, djelo Nepoznatog Majstora iz Messkircha (Der Unbekannte Meister von Messkirch), dok je desno na brežuljku, odmah tu, a »na dohvat ruke«, ni dvije-tri stotine koraka udaljenosti, u vidno polje ulazio brežuljak i veliki, doista veliki dvorac, građen već 1563., nekad u vlasništvu Grafen von Zimmern, a zatim poznate njemačke aristokratske obitelji Fürstenberg. Gdje se rodio Stadler? U Brodu na Savi, u tada još hrvatskoj »Vojnoj krajini«. U djetinjstvu mogao je možda vidjeti franjevački samostan čiji pravilni klaustar obrubljen impozantnim zdepastim stupovima sliči više na dvorište vojne utvrde ili kule nego na boravište redovnika. Mogao je vidjeti crkvu, relativno skromne unutrašnjosti, baroknu crkvu s prekratkim tornjem, koja je u Stadlerovu ranom djetinjstvu sigurno djelovala još nedovršenije s obzirom na dojam koji ostavlja u 20. stoljeću i danas. Što se još moglo dojmiti dječaćkog predočbenog svijeta u Brodu na Savi? Tvrđa, bedemi goleme tvrde koja tada još nije bila devastirana kao tijekom 20. stoljeća; impozantna tvrđa sa onda još punim vojnim pogonom, svijetom vojnika i granice, iz kojeg je potjecao i tadašnji skrbnik Stadlerov, topnički časnik Maximilian Wegheimer, koji se brine o Josipu, o jednom od osmero djece klobučara (= »šeširdžije«) Đure i Marije Stadler, zajedno s Julijom Oršić, ženom brodskog krojača, zajedno sa starijom Stadlerovom sestrom, koja ga je pomagala dok je bio na školovanju. Franjevački samostan, crkva skromnog inventara, ogromna tvrđava, svijet vojnika i granice, Sava i preko Save Turci, svijet islama, s još uvijek velikim osmanlijskim carstvom »bolesnika na Bosporu«. Među stanovnicima neposredno živi predača o barunu Trenku i, dakako, Trenkovim pandurima, onim pravim, ne legendarnim i ne tek operetnim (iz operete Srečka Albinija)! A s Trenkom i Trenkovim pandurima carski Beč zastrašivao je ne samo Turke nego i – Europu. Doista razlika je roditi se u Messkirchu, makar i kao sin zvonara, spram rođenja u Brodu na Savi, postavi već u prvom desetljeću života – siročće.¹³

Sasvim je sigurno da će mnogi reći kako je besmisleno ovo »kontrapunk-tiranje« biografijâ, barem što se tiče Heideggera. Možda nije sasvim »znanstveno«, ali je instruktivno i nije bezrazložno. Ako treba, valja nam ponavljati: u Hrvatskoj čitateljima na hrvatskom jeziku ostat će sasvim nerazumljivom Heideggerova rasprava *Što je metafizika?*¹⁴ ne uzmu li u ruke Stadlerovu *Metafiziku ili ontologiju* iz 1907. godine. Zašto? Zato jer je to *prvi*, a do danas i *jedini* tekst hrvatskog autora hrvatskim jezikom na koji se može smisleno pro-

¹³ GRIJAK, Zoran, *Porijeklo, djetinjstvo i školovanje Josipa Stadlera*, Zbornik Josip Stadler, život i djelo, Studia Vrhbosnensia 11., Sarajevo 1999., str. 49.

¹⁴ Prijevod u zagrebačkom izdanju HEIDEGGER, Martin, *Što je metafizika?* u knjizi *Kraj filozofije i zadaća mišljenja*, Rasprave i članci, naklada Naprijed, Zagreb 1996.

tegnuti Heideggerov polemički dijalog budući da je Stadlerova *Metafizika* zbiljski ukomponirana u filozofijski metafizički domišljen sustav tekstualno izveden, što nije *Ontologija* Bauerova jer je samo »izvod«, doduše temeljne, no ipak samo jedne discipline. Nadalje, ne treba zaboraviti, a to navodimo navlastito za hrvatske čitatelje prema knjizi *Suvremena filozofija zapada* iz IX. sveska prvog izdanja *Filozofske hrestomatije* gdje Danilo Pejovića referira: Heidegger je »boraveći neko vrijeme u isusovačkom novicijatu u Konstanzu, ponajprije studirao teologiju, ali je kasnije prešao na filozofiju u Freiburg i. Br. i doktorirao 1913. kod Rickerta...«¹⁵. Nije riječ o uspoređivanju filozofema, pa nećemo tvrditi ni da je riječ o »zvijezdama istoga reda«, no smatramo kako napomenu Matoševu o Stadlerovoj veličini, baš stoga, što Matoš nije mogao imati pred očima biografiju s implikacijama Heideggerovog života, treba uzeti s uvažavanjem i omjeriti je realnim, povijesno-zbiljskim parametrima. Stadler nije držao, konstatirali smo, nikakav »povijesno« znamenit rektorski govor koji će se predbacivati Heideggeru do danas, no posthumno će se s jednakim političkim invektivama još 1989. pisati kako je upravo Stadler utemeljio u Bosni isusovačku gimnaziju koja je, nakon završenog osnovnog muslimanskog pučkog školovanja, prihvatila i odškolovala poglavnika Nezavisne Države Hrvatske doktora Antu Pavelića. Dakako, Stadler je već davno bio pokojni kada je biskup Puljić vodio tu polemiku o (ne)mogućim povijesnim realcijama Stadler-Pavelić¹⁶.

Stadler je rođen još za života Dickensa i djetinjstvo malog Josipa sasvim je prožeto tamnim tonovima najtežih Dickensovih romana. Kada su, naime, umrli Stadlerovi roditelji 1853. i 1854., »prema tadašnjem običaju gradom je kružio bubnar šireći vijest da će se treći dan poklada (28. veljače 1854) siročad nedavno umrlog Đure Stadlera dijeliti među građane dobra srca«¹⁷. Stadleru je tada jedanaest godina i treba pokušati, doista kroz dickensovske tekstove ili filmove snimljene po Dickensu, zamisliti osjećaje dječaka: treći dan poklada, Brod na Savi sredinom 19. stoljeća, »licitacija siročadi«. »Stadler se toga dana nalazio u župnoj crkvi gdje je, potresen obiteljskom tragedijom (1953. umro mu je poslije majke i četverogodišnji brat Mijo i dvadesetogodišnja sestra Rozalija) provodio najveći dio vremena, te je izbjegavao sudbinu svoje braće koju su odveli brodski obrtnici«¹⁸. Sasvim je sve-

¹⁵ PEJOVIĆ, Danilo, *Suvremena filozofija Zapada, Filozofska hrestomatija*, uredio Vladimir FILIPOVIĆ, svezak IX., Matica hrvatska, Zagreb 1967, str. 144.

¹⁶ Polemika je vođena početkom 1989. u Sarajevskom »Oslobođenju«. Sada tekstovi dostupni u zborniku *Josip Stadler, prilozi proučavanju duhovnog lika prvog vrhbosanskog nadbiskupa*, priredio Želimir PULJIĆ, Studia Vrhbosnensia – 3, Sarajevo 1989. str. 175 i dalje do 193.

¹⁷ GRIJAK, Zoran, tekstovi u zborniku o Stadleru, Sarajevo 1999, str. 49.

¹⁸ Op. cit., str. 49–50. (Puni podatak o studiji *Porijeklo, djetinjstvo i školovanje Josipa Stadlera* kao u bilješci 13.)

jedno je li Josip toga dana pobjegao u crkvu ili ga je tamo sklonio župnik, a možda i njegovi budući skrbnici – takav životni početak nikako nije indiferentan. (U svećeničkim krugovima biografiji mjestimice spominju »Božju providnost«). Stadler nije napisao nikakvu *Povijest nevolja* po čemu bi uz svoju *Filozofiju* bio slavan ili velik, život mu nije potresna priča o Abelardu i Heloizi, premda u nekim pismima iz poodmakle, visoke i najviše životne dobi, ima odjeka teških kasnih spoznaja s gorkim udjelom u povijesnoj zbilji svoga doba, tako da mu veličinu ne čine jedino relativno uspješna crkvena i samo početno akademska karijera. Veličinu je izgrađivao naivnom predanošću do kraja, do svršetka svog životnog puta – per aspera ad astra.

(e)

Navlastitu potrebu pobližeg upoznavanja Stadlerovog životopisa povezano s njegovim radom sugerira kao metodološko uporište na prvi pogled uočljiva činjenica da se on filozofijom intenzivno u produktivnom smislu bavio u dvije različite svoje životne dobi što nije bilo bez refleksa u definitivnom oblikovanju njegovog mišljenja, posebice sustava: *zagrebačko* životno razdoblje i aktualna predavačka i spisateljska djelatnost (zaključno sa 1881), te *sarajevskom*, kada objavljuje svoje glavno djelo u šest knjiga. Nije, držimo, dobro govoriti, osim uvjetno, tek o »reduciranim« fazama, kako to čine, sva je prilika, poneki nama suvremni autori, jer bi tada eo ipso »zagrebačka« »ranija« mogla izgledati kao mladenačka i po značenju nezrela, budući da Stadler nastupa kao »početnik« samo sa jedva navršenih trideset godina. Naime, govorimo li tim rječnikom, trebalo bi artikulirano navoditi četiri (filozofijske) faze Stadlerove shvaćene više kao nastavak i artikulaciju, *etapa* životnog puta: prva, studijska, doista početnička, koja je dominantno *rimska*, druga tek uistinu djelatna, *zagrebačka*, predavačka, sveučilišno-profesorska i spisateljska, treća bi već bila (tada *prva*) *bosansko-hercegovačka* nakon imenovanja za biskupa kad zapravo više ne predaje, ali aktivno djeluje na utemeljivanju, uspostavljanju i organizaciji, a to će reći u zajednici sa svojim suradnicima i programiranju filozofijskih učilišta u okviru bogoslovnih studija, najprije u Travniku, a zatim u Sarajevu, te napokon (druga) bosansko-hercegovačka, stvaralački zrela i autorski neprijeporna, »kasna« četvrta faza, *sarajevska* (od 1904., bolje i točnije od oko 1900. i dalje) u kojoj definitivno dovršava svoj filozofijski opus objavljujući knjigu za knjigom iz godine u godinu – s punim uvjerenjem da je filozofija u tom povijesnom trenutku potreba. Ne samo kao školska knjiga i ne samo u školama. I njemu samome postala je filozofija potrebom. Nu neće biti ni pretjeranom ni ekstatičnom tvrdnja kako u stano vitom aspektu za njega osobno bavljenje ma i (neo)skolastičkom filozofijom

životno-povijesno postaje *consolatio philosophiae*. Imamo na umu i pred sobom trajni životni razvitak, intelektualno i obrazovno dozrijevanje, »prirast bitka« i »prirast smisla«, iskustva i spoznaje od »platonovskog sjećanja« i »oslonca« na djetinjstvo u Brodu, te školovanja u »zlatnoj dolini«, Zagrebu i Rimu, prekinutu karijeru sveučilišnog profesora, pa sve do završne osobno potpisane *Izjave* 1917. u ime pedesetorice zajedno s udjelom Ive Pilara, koju treba interpretirati osim politički još i filozofijski u duhu Carlylevih *Heroja*, s patosom Hegelove *tragike* iz zadnje faze razvitka umjetnosti, te čak i nietzscheanske rezignirane tragičnosti koja je javno vidljiva postala 1914. nad odrom Franza Ferdinanda ekspresijom o bolnom gubitku *nade naše*, a koju kasnije čujemo u tugaljivom pastirskom pozivu da se srbijansku »oslobodilačku« soldatesku ne smatra okupatorskom vojskom, jer ona dolazi »legalno« na poziv Narodnog vijeća i zagrebačkog »Hrvatskog sabora«, ne mogavši više ništa učiniti ni riječju ni djelom nakon vijesti iz Beograda 1. prosinca 1918. o »ujedinjenju« i 5. prosinca 1918. o krvoproliću na glavnom trgu Zagreba, nakon čega, poslije tri dana, Stadleru prestaju fizički otkucaji srca. Biografska metoda ovdje kao životni put prati put spoznajâ i dozrijevanja koji se može i mora znati u njegovim razaberivim stavovima kako »čiste opće i (neo)skolastičke« filozofije, tako još posebice filozofije politike, filozofije povijesti, te filozofije društva tj. filozofijske sociologije.

Smrt je zatekla Josipa Stadlera na kraju Prvog svjetskog rata u Sarajevu, ali se taj znameniti Hrvat, sa doživotnim dubokim osjećajem hrvatstva, rodio u Slavoniji kao Slavonac, u Brodu na Savi, u Slavonskom Brodu 24. siječnja 1843. godine, u krugu brojne klobučarske (šeširdžijske) obrtničke obitelji. Nisu tek tamni tonovi dickensovskog ranog djetinjstva niti nekakav eho »suvremenosti« saint-beavske »biografske« literarno-kritičke metode »životopisnog zemljopisa« ili »prirodopisa života« asocijativni oslonac za povezivanje života i djela Stadlerovog, nego to činimo načelno i svijesno, jer ta sprega naprosto i nije samo asocijativna, nego zbiljska; ona tek traži, upravo »postulira« produbljenije i hermeneutički kompleksnije, a manje »literarne« zahvate. Barem imaginativno valja predočiti bez gomilanja faktografije razloge za primjenu te metodologije. Primjerice snažno ju se može dokumentarno poduprijeti pogledom na kolorirani (akvarelirani) crtež vedute Slavonskog Broda iz prve polovice 19. stoljeća, kakvu je gotovo u egzaktnoj narativnoj verziji ostavio slikar Franz Jaschke koja je svakome danas dostupna u koloriranoj reprodukciji *Enciklopedije hrvatske umjetnosti*¹⁹.

¹⁹ Slika se nalazi u Slavonskom Brodu, u Muzeju broskog Posavlja. (Reprodukcija u boji: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, sv. 2., Zagreb 1996., str. 245). Riječ je o austrijskom slikaru Franzu Jaschkeu rođenom u Poljskoj (Rosenthal kod Klodzskog) 1775. godine, a koji je umro u Beču 6. studenoga 1842. Od izuzetne je važnosti njegov likovni standard za povijest hrvatske umjetnosti prve polovice 19. stoljeća po karakteru relevantan za sve historiografije hrvatske umjetnosti

Arhitektura s inventarima tadašnjih crkava Slavenskog Broda zasigurno ostavlja jak trag u doživljajima (Stadlerovog) djetinjstva, možda ga baš tu formirajući kao iskrenog i nepokolebivog vjernika, što je moguće također razabrati posredno preko likovnih doživljaja. U vrijeme Stadlerovog djetinjstva slike rimske škole bečkih i njemačkih Münchenskih »nazarenaca«, poimence A. B. Seitz, još se nisu mogle nalaziti u Brodu, no budući da znamo kako je Stadler bio »fasciniran« Seitzovim freskama u đakovačkoj katedrali s eksplisicnim pohvalnim deskripcijama u nadgrobnom govoru J. J. Strossmayeru, to možemo vjerovati da je primjerke za Brod, možda, ako ne tek jedino Strossmayer, priskrbio sam Stadler, tada već utjecajan i moćan kao nadbiskup, osobno pod utjecajem svog rimskog školovanja. Nu bez svake je sumnje da u sklopu takvih impresija nastaju kolorirani kartoni A. B. Seitz za sarajevsku katedralu koju Stadler podiže po nacrtima Josipa Vancaša.²⁰ U tim djelatnim porivima kasne druge polovice 19. stoljeća očito iz dubokog sjećanja djeluje neizrečena svijest svijeta impresijâ atmosfere crkvenih prostora i građevina ranog djetinjstva, zgrada i prostora u kojima je Stadler našao zaklonište od

po kojima navodno tada u Hrvatskoj – prije tobožnjeg »preporoda« – nije na prijelazu 18. u 19. st. gotovo ni bilo ničeg vrijednijeg i zanimljivijeg. Podrazumijevamo tu navlastito razdoblje *romantičnog klasicizma* kojeg našalost periodizacijski ne zna identificirati ni hrvatska povijest književnosti, ali ni likovne umjetnosti, glazbe i teatra. Znatan broj Jaschkeovih izuzetno »neprecenzioznih« ali zato vrlo efektivnih likovnih radova hrvatskih pejzaža i veduta ima po svojoj »preciznosti« dodatno generalno kulturološku, te opće historiografsku važnost (kad bi se hrvatska historiografija interpretativno, hermeneutičko-analitički htjela i znala njome služiti kao plodnim izvorom u svim svojim granama, od umjetničke do političko-socijalne povijesti). Važna je bila naravno »stilska« i »žanrovska« odrednica epohe Jaschkeovih radova i u vojno-strateškom pogledu, ali ne bez estetskih vrijednosti, te drugih zanimljivih popratnih kulturoloških informacija, u tom aspektu navlastito zapostavljenog dijela sjeverne Hrvatske, Slavonije i Srijema prve polovice 19. stoljeća. Instruktivna je izuzetno lijepa Jaschkeova veduta *Osječka Tvrđa*, akvarel na papiru 446×641 mm koji se nalazi u fundusu Moderne galerije u Zagrebu kao *Utvrdna Osijek* (!?) zato jer na poleđini piše *Festung Esseg in Slavonien*. Vidjeti katalog izložbe *Pejzaži 19. stoljeća iz fundusa Moderne galerije* (u Zagrebu!), Zagreb 21. lipnja do 26. kolovoza 2001., str. 64, crno-bijela reprodukcija pod brojem 32 na str. 37. Jaške je tako zasigurno bio poticaj za zavičajno slikarstvo i slavonske cikluse Krunoslava KERN (1935–1992). O Jaschkeu vidjeti popratni tekst J. USKOKOVIĆ uz izložbu *Iz fundusa Moderne galerije* 8–22. XII. 1976.

O karakteru i dimenzijama vojnih utvrda u »slobodnom gradu« Brod, s tim da one dodatno mogu sugerirati »atmosferu« nekadašnjeg života slikovito, vidjeti u interpretativnom pogledu doduše šturom i oskudnom, ali »egzaktnom« i dokumentarnom radu (knjizi) Andrej ŽMEGAČ, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, podnaslov: *Prilog poznavanju fortifikacijskog graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*, Golden Marketing 2000. – Neke predočbe o Brodu prve polovice 19. stoljeća, za one koji ne poznaju (Slavonski) Brod može donekle dočarati također važna fotodokumentacija u knjizi Vanja RADAUŠ, *Spomenici Slavonije iz razdoblja XVI–XIX st.*, predgovor Andro MOHOROVIĆIĆ, JAZU, Zagreb 1975.

²⁰ Podatke za A. M. Seitz vidjeti HORVAT, Anđelka, *Slavonski Brod*, Enciklopedija hrvatske umjetnosti, Zagreb 1996, svezak 2, str. 244–245. O samom slikaru Aleksandru Maximilianu Seitzu (München 1811 – Rim 15. XII. 1888) vidjeti kratku informaciju (s literaturom) op. cit. str. 227. – Također podatak o kartonima za sarajevsku katedralu. (Naravno da postoji o tome i opširnije literatura). O Josipu Vancašu opširnije drugom prilikom.

sudbine »licitiranja djece« kakva je zadesila braću mu i sestre nakon rane smrti obaju roditelja.

Današnjim čitateljima na početku 21. stoljeća, kojima su očevi odnosno djedovi početkom 20. stoljeća još bili suvremnici Stadlerovi, navlastito u doba nastanka njegove filozofije kao pisanog i objavljenog opusa početkom 20. stoljeća, može se Jaschkeova slika Slavenskog Broda učiniti pomalo naivno-romantičnom i hermeneutički nezanimljivom, napose u smislu Stadlerovog mjesta rođenja. Međutim, to je uvijek tako tamo gdje neostaje doživljajno sadržajno-smisljena punoća prave kulture odnosa prema povijesno-umjetničkome materijalu, a dakako i tamo gdje nema nekih minimalnih znanja. »Idilična« obala Save po kojoj se šeću Slavonci, uz prividno »zapuštene« bedeme brodske tvrđave ipak u prvom planu gotovo naivno ističe figuru vojnika na straži i nekada tako karakterističnu (drvenu) stražarnicu. Taj »bezazleni« detalj govori o činjenici koja današnjim naraštajima djeluje kao priča iz daleke i pomalo indiferentne prošlosti. Ono što bi moralo, a mora impresionirati današnjeg čitatelja činjenica je o kojoj valja razmisliti premda zvuči malo fantastično. Mjesto za vrijeme rođenja i godinâ ranog djetinjstva Josipa Stadlera u Brodu na Savi nije puki kontakt s Bosnom i Hercegovinom nego hrvatska i tada još uvijek *europska granica* sa golemim Osmanlijskim Carstvom, koje, doduše, već jest »bolesnik na Bosporu«, ali je još ipak moćno i protiv kojeg će na raznim mjestima ratovati europski vojskovođe i prinčevi, pa i sam, navedimo kao pomalo bizaran primjer u Grčkoj, pjesnik Lord Bayron. Slavonski Brod je u to vrijeme još uvijek vojno i vojnički obilježen grad u kojem i pejzažem (vedutom) i životom dominiraju vojne utvrde impresivnih dimenzija i razmjera, što doista nije moglo ne ostaviti trag u Stadlerovoj svijesti. Treba, naime, ipak imati nešto jasnije predočbe o Slavoniji da bi se razumljelo udio važnih slavonskih imena hrvatske povijesti te znati o njima više od imena rodnoga grada²¹.

²¹ Vrlo kasno, zapravo tek nedavno, nakon što svršetkom 20. stoljeća u traumatsko-tragičnim zbivanjima Brod i staru brodsku tvrđu konačno napušta Jugoslavenska armija, hrvatska povijest umjetnosti napokon jasnije registrira, te na sreću ipak ističe karakter i razmjere fortifikacije. S uvažavanjem valja prihvatiti formulaciju Radovana IVANČEVIĆA: za hrvatske povjesničare umjetnosti brodska je tvrđa »najednom« »iskrsnula« kao interpretativna zadaća i »...nesumnjivo najveći nacionalni projekt, koji simbolično veže dosegnuto s onim što nas očekuje. Najveći spomenik barokne fortifikacije u nas (Ivančevićevu formulaciju u nas kurzivom istaknuo Z. P.), koji nije bio projekt hrvatske obrane, nego glavna utvrda ujedinjene kršćanske Europe prema Osmanskom carstvu, po dimenziji i monumentalnosti svojih nadsvodenih prostora usporediv je samo s Dioklecijanovom palačom na jugu. Uzorno doraden projekt zadovoljava povijesne kriterije i suvremene urbanističke potrebe – kao budući centar društvenog života Broda – a odlikuje se i dobro smišljenom ekološkom komponentom«. – Citirano prema izlaganju na I. kongresu hrvatskih povjesničara umjetnosti objavljenom promptno u seriji nastavaka novinskog feljtona pod zajedničkim naslovom *Stoljeće i pol hrvatske povijesti umjetnosti*; nastavak 10. sa naslovom kojem je očito u redakcijskoj opremi autor Vesna KUSIN, urednik rubrike za kulturu: *Sažetak rezultata*

Brod na Savi je vojna granica u doba Stadlerovog rođenja. Ali da europska granica s Osmanlijskim Carstvom nije ni politička, ni geografska, ni kulturološka, a najmanje jezična granica povijesnog hrvatskog političkog i etničkog (dakle nacionalnog) integralnog teritorija, znalo se i u Hrvatskoj, a napose u Slavoniji i u vrijeme Stadlerovog rođenja, ako po ničem drugom a ono po *prvom* cjelovitom 1831. godine tiskom objavljenom hrvatskom prijevodu *Biblije* tj. *Svetog pisma* slavonskog franjevca Matije Petra Katančića po kojemu je ono »sada u jezik slavno Illyricski izgovora Bosanskog prinesheno«, čiji se primjerak za Stadlerovog rođenja već nalazi u relativno vrlo bogatoj biblioteci broskog franjevačkog samostana. Europa i Rim itekako dobro znaju što treba podrazumijevati pod pojmom Ilirikum kada je riječ o Hrvatima – o čemu, nažalost, i danas šuti oficijelna hrvatska politička, kulturna, no i crkvena historiografija.²²

Rodio se dakle Josip Stadler u Hrvatskoj, u »regiji«, gdje tada ona, uzduž Save, graniči s Osmanlijskim Carstvom, u onom dijelu Slavonije koji je još uvijek naprosto za Hrvate i Slavonce nimalo idilična Vojna krajina, s tim da je od 1760. Brod bio proglašen »slobodnim gradom«. Pradjed J. Stadlera, podrijetlom iz Gornjeg Porajnja, preko gornje Austrije i Pešte došao je kao zanatlija-dočasnik. Otac Stadlerov zvao se Đuro (djed je Ivan), a majka mu je bila Marija rođena Bilušić. Majka je Josipova umrla već 1853. a sljedeće 1854. i otac Đuro, dakle kada je Josip navršio tek deset godina. Tako je u Brodu na Savi, na »granici Europe« s Osmanlijskim Carstvom Josip postao siročetom za kojeg se brinula najprije supruga broskog krojača Julija Oršić, a kasnije ga je k sebi uzeo topnički časnik, major Wegheimer. Kao časnik Wegheimer bijaše obrazovan, kažu dobar matematičar i, dakako, poznavatelj određenih zakona i grana fizike, pa je ubrzo prepoznao u Stadleru neobično talentirano dijete, poučavajući ga upravo »u računanju« tj. matematici. Odustaje da ga pošalje na zanat, pa je zajedno s Matijom Oršić (mužem Julije),

prošlog desetljeća (riječ je o 90-im godinama 20. stoljeća). *Vjesnik*, Zagreb LXII/2001., broj 19.418., str. 16. od 06. prosinca 2001. godine. – Za nešto jasnije predočbe današnjem čitatelju o Slavonskom Brodu, danas i u prošlosti, dakle ne samo radi deskripcije mogućih dojmova malog Stadlera, korisno je također imati nekog »pojma« primjerice o biblioteci franjevačkog samostana. Vidjeti u tu svrhu knjigu Zlatko POSAVAC, *Filozofski rukopisi u franjevačkim samostanima Slavonije 18. stoljeća*, Zagreb 1993., str. 380. – Čudnim stjecajem okolnosti u tisku »nestao« popis rukopisa za Brod. (U knjizi ga nema ni kao ispravak).

²² O Katančićevom prijevodu Biblije i hrvatskoj historiografiji zajedno s lingvistikom vidjeti stav autora ovih redaka u tekstu *Razmišljanja uz novo čitanje Krstićevog eseja »Filozofija i jezik«, O hrvatskoj filozofskoj i estetičkoj terminologiji*, Filozofska istraživanja br. 75, Zagreb 1999. Za Katančića vidjeti navlastito ad 3, str. 712–720. – Za »pojam Illyricum« usporedi studiju dr. Sándor BENE, Budimpešta, *Ideološke koncepcije o staleškoj državi zagrebačkog kanonika Jurja Rattkaya*, predgovor prijevodu i reprintu knjige Juraj RATTKAY, *Spomen na kraljeve i banove kraljevstva Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, (1652), Zagreb 2001, I–II. Pravo razumijevanje »pojma Illyricum« važno je ovdje zbog vezanosti sa Stadlerovim djelovanjem i mišljenjem u zreloj dobi njegovog života.

navodno na prijedlog A. T. Brlića, bio zatražio da se Josipu Stadleru osigura besplatni smještaj u požeškom sirotištu i daljnje obrazovanje. Pozitivno rješenje molbe odobrava i potpisuje osobno zagrebački nadbiskup Juraj Haulik čime je bio determiniran cijeli životni put Josipa Stadlera²³.

Nakon završetka osnovne škole u Brodu našao se Stadler jeseni 1855. u orfanotrofiju, sirotištu (Slavonske) Požege, započinjući s prvim razredom tada tamo samo »niže« četverogodišnje gimnazije gdje će ostati, završivši je 1859. godine. Osim što je bio među najboljim gimnazijalcima, u godišnjim ocjenama i predmetnoj obuci uvijek ocjenjivan s »ausgezeichnet«, »sehr gut« i »vollkommen«, godine provedene u *vallis aurea* zasigurno su morale ostaviti dubok trag na duh i dušu talentiranog dječaka koji postaje mladićem. Iako se historiografski besmisleno insistira na tome kako su to bile godine »apsolutizma« za Stadlerov doživljajni svijet i osobno formiranje moralo je biti važno što se našao u *novoj sredini izuzetne prirodne ljepote i povijesne važnosti*, gradu koji nije bio u Vojnoj krajini, gradu bogate »zlatne doline« kako su Požešku kotlinu nazivali Rimljani, a koji je u Stadlerovo doba još imao karakter ili tragove karaktera »slavonske Atene«, prije nego je prvenstvo preuzeo grad Osijek. U Požegi je, u samom gradu na glavnom trgu dominirao već veliki »novi« Nadbiskupski konvikt spojen s mnogo starijom (gotičkom!) crkvom svetog Lovre, zatim franjevački samostan s crkvom, koja više nije bila džamija, a bila je u punom sjaju već crkva Sv. Terezije, danas katedralna. Premda je Stadler tada možda još bio premlad i vjerojatno se nije imao prilike služiti za ono doba začudno bogatom bibliotekom nekadašnje požeške Isusovačke Akademije i nekadašnjeg franjevačkog samostana u Velikoj, koji je morao biti živom legendom, jer je djelovao za stoljeće i pol cijelog turskog razdoblja u Slavoniji, a posebice još i požeških franjevaca, koji su prvi tada u tom dijelu Hrvatske, početkom 18. stoljeća, držali visokoškolsku nastavu filozofije. Morao ga je zasigurno impresionirati tada još nedevastirani kasnosrednjovjekovni burg ili bolje ranorenesansna tvrđava s okruglim ugaonim kulama i dvorcem požeškog Kaptola, samo 12. kilometara na sjeveru grada Požege, (dohvatljivo pješačenjem!), unutar kojeg je u posttursko doba sagrađena uz zapadni bedem barokna crkva Sv. Jurja, za tadašnje prilike u Slavoniji primjetljivo većih razmjera: lađa sa svodom dviju kupoila i moćnim tornjem²⁴.

²³ Svi navedeni podatci prema studiji s dosad očito najviše informacija za rani dio biografije Zoran GRIJAK *Porijeklo, djetinjstvo i školovanje Josipa Stadlera*, zbornik Studia Vrhbosnensia, knjiga 11, pod skupnim naslovom *Život i djelo Josipa Stadlera*, s radovima simpozija iz 1998. priredio dr. Pavo JURJIŠIĆ, Sarajevo 1999; navedena životopisna studija na stranicama 45-71. - Iz 1994 korisno je znati podatak: Marija Admirata LUČIĆ, *Povezanost nadbiskupa Stadlera s rodnim Brodom*, koreferat uz 150-god rodenja).

²⁴ O požeškom Kaptolu hrvatska historiografija (politička, kulturna, likovno-umjetnička, pa i crkvena) »zna«, piše i govori sramotno malo. *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* čak ne donosi ni

Nedaleko Požege bio je i neveliki dvorac u mjestu imenom Trenkovo, što dječaku Stadleru nije moglo biti bez asocijacija na zavičajnog mu dijelom i uz Brod vezanog ovdje već spominjanog legendarnog baruna Trenka. Nemoguće je da nije upoznao, makar još dječakom, slavnu kutjevačku opatiju. Znamenitosti »zlatne doline«, izuzetna ljepota krajolika i atmosfera žive kulturološke i obrazovne predaje »male slavonske Atene« – makar u njoj još tada nisu bili rođeni ljudi koji modernu Hrvatsku neposredno za umjetnost Hrvatske dižu u nekim aspektima i za Europu na ne baš dohvatljive razine (slikar Miroslav Kraljević i pjesnik Dobriša Cesarić) – zasigurno omogućuje mladom Stadleru da razvije, kako se kolokvijalno kaže, smisao za ljepotu i misao, urezujući u njegov dojmovni svijet, ma i ne bio on toga svjestan, senzibilizirana uporišta njegovog kasnijeg dozrijevanja i djelovanja: estetičko-inte-

tloct ni fotografiju, a konstatirajući da je »kasnosrednjovjekovni kaštel opasan opkopom i utvrđen zidinama s pet kula«, kao i crkva Sv. Jurja iz XVIII. str. sada »u ruševinama« zapravo prikriva stvarno stanje (knj. I., str. 402–403, Zagreb 1995). Dvorac je bio do 1945. »u funkciji«, a crkva, iako ne u funkciji, nije bila »u ruševinama« – nego građevinski potpuno cijela s krovom i obje kupole prostrane lađe. (Tbranj crkve obnovljen 1998. Pripadnici HV-e sudjelovali na uređenju dvorišta). Osim toga naprosto nije riječ »tek« o zidinama kasnosrednjovjekovnog kaštela. »Dogodilo se« tako da je samo (!) »nakon 25 dana rada« tj. arheoloških iskapanja gđa Dubravka SOKAČ-ŠTIMAC, ravnatelj Požeškog muzeja, »otkrila temelje srednjovjekovne crkve koji svjedoče da je na tome mjestu od davnina bio požeški Kaptol«, vjerojatno barem od 13. stoljeća »kada se Kaptol prvi put spominje u pisanim dokumentima«. Uz dosad jedino spominjane Rudine, sada srednjovjekovni požeški Kaptol uz crkvu kutjevačke opatije iz 12. stoljeća i novootkrivenim temeljima okrugle romaničke crkve u šumi ponad Ivandola (srednjovjekovno Odolje, koje je kao i crkvu izgradio bosanski ban Borić) daje sasvim novu i drugačiju sliku za povijest ponajprije likovne umjetnosti, a zatim političke i uopće kulturne povijesti ne samo »zlatne doline« i Slavonije, nego i cijele »kontinentalne«, sjeverne, »panonske Hrvatske«, dakle Hrvatske kao cjeline. Podatke o tome osim iz osobnog pismenog kontakta s gđom Dubravkom SOKAČ-ŠTIMAC za čitatelje autor navodi kao zasad jedino dostupne novinske članke: Vladimir HAMMER, *Otkriveni temelji srednjovjekovne crkve u požeškoj Zlatnoj dolini*, Vjesnik, hrvatski politički dnevnik, nedjelja 24. listopada 1999, godište LX, broj 18. 669, str. 19; zatim još samo Ivan FADIJEVIĆ, *Slavonska Atena ne zaslužuje propadanje arheološkog blaga*, Vjesnik, Zagreb LX/1999, broj 18.673 od nedjelje 28. studenog 1999, str. 34. U stručnim publikacijama strukovnjaci povijesti umjetnosti koji se bave problematikom medijevalne hrvatske arhitekture, zatim navlastito srednjovjekovnih i renesansnih kaštela te urbanih sredina još nisu komentirali ni reproducirali s interpretacijama svoje dopune uvijek ponavljanih samo starih oskudnih podataka. Nova otkrića naime daju posve novu sliku kontinentalne sjeverne Hrvatske, navlastito pak Slavonije. O radu i osobi gospođe Dubravke SOKAČ-ŠTIMAC njenim zaslugama i otkrićima nema spomena. Vidjeti o njoj bilješku *Hrvatski leksikon*, II, Zagreb 1997, str. 448. Da ne bude nesporazuma, pisac ovih redaka nažalost ne poznaje gospođu Sokač-Štimac osobno i nije imao prilike za neposredni razgovor o toj prevažnoj i bogatoj medijskoj hrvatskoj kulturnoj temi. – Danas ipak znamo više nego je »sažeto« enciklopedijama. »Turci su zauzeli kaptol 15. siječnja 1537. i u njemu ostali do 1687« (str. 184), a bio je »posjedu đakovačkog Kaptola do 1877«, Mladen i Bojan ŠČITAROCI, *Dvorci i perivoji Slavonije*, Zagreb 1998. – Stanje sedamdesetih zabilježeno faktografski u već navedenoj knjizi Vanja RADAUŠ, *Srednjovjekovni spomenici Slavonije*, predgovor Andro MOHORVIČIĆ, izdanje JAZU, Zagreb 1973. – Da Kaptol prije 1945. nije bio »ruševina« nego dvorac u funkciji s izuzetno lijepim i njegovanim perivojem, zna pisac ovih redaka osobno jer je sam rođen i djetinjstvo je proveo u »požeškom« Kaptolu.

lektualni horizont, no i senzibiliziranost za povijesni život nacije. Pri tome valja naglasiti kako »ideje slavonske posebnosti nisu nikada utjecale na Stadlera«²⁵. Stadler je bio po svjedočenju svoga kasnijeg kolege dra Müllera, (zabilježio Hammer), *Croata ex toto corde* (Hrvat čitavim srcem), pa iako se sa raznih strana i ne baš kratko vrijeme, baš tada pokušalo podmetnuti slavonsko autonomaštvo, ideju »slavonske nacije«, podsticanje nije imalo uspjeha kao u Dalmaciji. Stadler je u doba kada sa svrhom slavonskog autonomaštva »književnik« Miroslav Kraljević objavljuje list *Slavonac* između 1863–1865. godine, tada već poslije Zagreba otišao na školovanje u Rim kao nepokolebivo uvjereni Hrvat²⁶.

Završivši »nižu« gimnaziju Stadler nastavlja »više« gimnazijsko školovanje u Zagrebu gdje je polazio tadašnju Gornjogradsku gimnaziju na Katarinskom trgu živeći odnosno stanujući u Nadbiskupskom sirotištu Sv. Martina (Vlaška ulica, današnja zgrada Bogoslovnog fakulteta). Od poznatijih zagrebačkih profesora Stadlerovih važno je navesti Antuna Mažuranića, Vjekoslava Babukića (također Slavonca, rođenog Požežanina) i Adolfa Vebera Tkalčevića, koji itekako utječu na Stadlera u intelektualnom i nacionalnom smjeru.

Došavši iz male slavonske Atene tako se Stadler našao u hrvatskoj metropoli. Zagreb tada još nije bio velegrad, hvala budi »preporodu«, »ilircima« i banu Jelačiću, kada su se Hrvati ponijeli na početku Modernog doba »kao guske u magli«, jer će Zagreb početi postajati velegrad nakon Nagodbe (kao i Rijeka poslije »riječke krpice«), navlastito za vrijeme Khuena. Stadler se tako našao u Zagrebu kojemu se kazalište još uvijek nalazilo na gornjem gradu kao i »stara« »velika gimnazija«; dakle, Zagreb sa »starim« »na lutriji dobivenom« (!) kazalištem, ne više onome »horvatskom« Amadeovom u Demetrovoj, ali ne ni onom nikad realiziranom, koje su tada Zagrebčanci željeli sami sagraditi svojim već skupljenim novcem znatno prije blistavog »velikog« kazališta iz Khuenovih »mračnih desetljeća« 90-ih godina. Stadler se dakle našao u Zagrebu s onim »ilirskim« kazalištima koje uspostavlja neki anonimni trgovac Stanković novcem zaista navodno – kojeg li sretnika! – dobivenim na bečkoj lutriji. (Priča, što se i danas mistifikatorski prodaje i predaje po hrvatskim katedrama za hrvatski »taj puk, koji dnevom veći slijepac biva«). U Zagrebu još nema neogotičke katedrale s dva tornja, stara je za-

²⁵ GRIJAK, Zoran, u navedenom zborniku Studia Vrhbosnensia, svezak 11, Zagreb 1999, str. 53.

²⁶ Podatak o objavljivanju lista *Slavonac* vidjeti JEŽIĆ, *Hrvatska književnost*, Zagreb 1944, str. 252. – Nije više tajnom, iako se ne spominje, da je upravo »zlatousti« J. J. Strossmayer licemjerno podržavao ideju »slavonske nacije« kao i jugoslavenstva, financijski podupirući izlaženje *Slavonca* u kojem su za uzvrat objavljivani panegirici preuzvišenom nadbiskupu i meceni Josipu Jurju Strossmayeru.

jedno sa portalom još netaknuta, s izvrsnim mramornim oltarima Francesca Robbe što ih je Strossmayer smatrao »ružnim«. Bakačeva kula još nije srušena, a ni kaptolska gradska vijećnica. Nu Zagreb je ipak bio kulturno i političko središte tadašnje Hrvatske i njene povijesne zbilje, pa se mladi Stadler našao u Zagrebu baš u presudnom trenutku ponovnog zasjedanja Hrvatskog sabora 1861. koji je već znao za slavnu *četvrtu predstavku* (ožujsku) Starčeviću sa skupštine održane u nekadašnjem biseru hrvatskog Primorja, danas potpuno devastiranom Bakru, i za jednako slavan i do danas aktualan *Govor Starčević u Hrvatskom saboru 26. lipnja 1861.*, u kojem podržava prijedlog Kvaternikov (protiv Franje Račkog, ergo protiv J. J. Strossmayera) i u kojem je već izrečena slavna ona deviza *Bog i Hrvati*. Utječe, nema nikakve sumnje na mladog Stadlera sada opet niz novih dojmova i doživljaja uz otvaranje novih obzora, između kojih riječ i misao Starčevića zasigurno djeluje osobito snažno, jer tada baš navedena predstavka i saborski govor Starčević u Hrvatskoj imahu velik odjek ili, rečeno iz naknadne znanstvene perspektive teorijskim žargonom, jaku realnu »recepciju«.

Moguće je pretpostaviti pitanje: što bi mogao Starčević osim političkih poticaja značiti u pogledu filozofije i estetike? Takva »fiktionalna« mogućnost samo pokazuje insuficijenciju poznavanja čak i bliže hrvatske povijesti budući da Starčević nije bio filozofijski »amater« nego doktor filozofije, što samo »sljepilo« hrvatske političke i kulturne historiografije »ne vidi« pa onda prešućuje u Starčevićevom javnom djelovanju na političkom planu, nu i njegovom djelovanju književno-publicistički pisanom rječju. Misaono nije teško pokazati, ne možda kao neki doslovno direktni utjecaj, nego kao posve određenu duhovnu srodnost, kako će se nešto kasnije školovani Stadler pokazati jednako snažno aktiviran oko središnjeg istog angažmana – ideje *istine*. Bila je to jedna od povijesno-epohalnih komponenti određenih preokupacija, čak strujanja, i u Hrvatskoj toga doba. Stadler je osobno formiran upravo u duhu Starčevićeve teze kako je »u naše doba, gdje se ne zna hoće li se više truda za naći istinu, ali požrtvovanja za usuditi se kazati ju, istina, sudimo, s tim dragocijenija čim rjedja«²⁷. Insisiranjem na prepoznavanju, te isticanjem potrebe određenog poimanja *istine* Starčević je na estetičkom planu pokretač tada u Hrvatskoj nove umjetničke struje toga doba: realizma. Koliko je uopće u to vrijeme na Stadlera utjecala umjetnost, navlastito književnost, koji autori, u kojim formama, mi ne znamo i nije dosad istraživano. Međutim, nema nikakve sumnje kako će osim političkog utjecaja Starčevićevog pravaštva, ne u

²⁷ Navedeno prema tekstu *četvrtre predstavke* (datirano u Bakru ožujka mjeseca 1861) iz knjige Ante STARČEVIĆ, *Izabrani spisi*, Zagreb 1943, str. 19; priredio dr. Blaž JURIŠIĆ. Citirana je *Predstavka* dostupna i u novijim edicijama kao što su *Izabrani politički spisi*, izbor i uvodna studija Pavo BARIŠIĆ, serija *Povijest hrvatskih političkih ideja* naklada Golden marketing i Narodne novine, Zagreb 1999; navedeno mjesto, strana 128.

identitetu orijentacije, nego problemski, između Starčevića i Stadlera zbiljski aktivne biti filozofijske analogije upravo oko zadaće traženja istine, koja će kod Stadlera imati dodatnu determinaciju vjerske komponente.

Tijekom školske godine 1860-1861. prelazi Stadler u Nadbiskupsko sjemenište zagrebačko nastavljajući gimnaziju i počevši se pripremati za svećenika. Uočivši izuzetne intelektualne talente kod Stadlera, tadašnji ga rektor predlaže za školovanje u Rimu, a preporuku dogovorno s Rimom (Vatikanom) piše osobno tada već kardinal Haulik. Samo sa završenim sedmim razredom Stadler odlazi u Rim zajedno s Josipom Žerjavićem, gdje u isusovačkom Germanico-Hungaricum susreće, što nije nevažno ni za Stadlera ni za hrvatsku neoskolastiku, a hrvatsku kulturnu i političku povijest općenito, Antuna Kržana.

Stadler studira na Gregorijani 1862-1869, najprije, što je bilo uobičajeno, slušajući filozofiju 1862-1865, gdje mu je između ostalih profesorom najvažnijim bio isusovac iz Dortmunda, znameniti Kleutgen, koji će, osim što je predavao retoriku i bavio se filozofijom, surađivati na tekstu enciklike *Aeterni Patris*. Godine 1865. Stadler stječe zvanje doktora filozofije, a doktorom filozofije i teologije postaje 1869. godine. Boravkom i obrazovanjem u Rimu Stadler za sebe definitivno oblikuje životne smjernice. Budući da je Stadlerova preokupacija teologija, mi zasad ne znamo koliko bogatstvo rimskih dojmova neposredno utječe na njegova misaona usmjerenja i načelnost eventualnih estetičkih pogleda, čemu »vječni grad« pruža obilje umjetničkih sadržaja. Rim očito isto tako definitivno utvrđuje primarno Stadlerovu vjersku nepokolebljivost upravo kada tako rekavši pred njegovim očima propada Papinska država u svjetovnom obliku.

Stadlerov *sedmogodišnji* boravak u Rimu (a to nije kratko vrijeme!) ne može se formalno apsolvirati biografski samo njegovim studijem, filozofijskim i teološkim, te uvođenjem u svećeničko zvanje. Naravno da su ti aspekti bitni, važni, pa možda i najvažniji, ali svejedno ne pokrivaju sve što je za formiranje Stadlerove osobe i njegovih svjetonazornih obzora objektivno i subjektivno konstitutivno. Na što ga je obvezivalo studiranje na koje ga je uputio biskup i kardinal Haulik, nastava, nastavnici, regule studija i život u pripremanju za svećeničko zvanje, istražiti će, a dijelom je već poznato, istraživači, kojima je dostupnija takva »interna« determinatorna građa. Ovdje valja upozoriti na stvari koje inače zanemaruju standardne hrvatske i strukovne i opće i kulturološki specijalističke historiografije.

Što je mogao i što je zaista vidio, doživio ili naučio, spoznao Stadler u Rimu (mogao, smio, morao, trebao?) osim izvanredno temeljitog znanja? Stadler je, kako rekostmo vidio na svoje oči kako se približava kraj, ukidanje Papinske države (kad se to zbilja dogodilo bio je Stadler opet već u Zagrebu), ali nije doživio njenu obnovu, kakva je uglavnom živa i u današnjem obliku,

na pragu trećeg milenija. »Papinska država« tj. Vatikan postaje ponovno država u suvremenom i političkom smislu tek na izmaku prve četvrtine 20. stoljeća, 1924. godine, tako da o polustoljetnom hiatusu, diskontinuitetu više-manje i dalje šuti hrvatska crkvena i svjetovna historiografija, dakle čak i u već odmaklom, ne baš više »suvremenom« 20. stoljeću. Stadler u Rimu i Rim u vrijeme Stadlerovog boravka posebna su poglavlja.

(Dio teksta koji prati neka relevantna kulturnopovijesna i politička zbivanja što ulaze u mogući horizont Stadlerovog života odnosno životopisa, a manje su poznata ili jedva poznata, pa se za njih gotovo u nas i ne zna, te ih se ne spominje, kao i ona važna (tobože) općepoznata, pa se o njima također ne govori – čine poglavlja f., g. i h. (strojopis str. 31 do 112). Budući da nije riječ o neposrednom izlaganju ili komentiranju Stadlerovih tekstova, pa ni eventualnom strogom elaboriranju »geneze«, »kauzaliteta« njihovog nastanka respective formiranja, nego, uvjetno rečeno, »gradi« mogućih utjecaja, no i gradi koja omogućuje historiografsko-kulturološku hermeneutiku kako poticajnih komponenti tako i same pozicije Stadlerovih filozofijskih i posebno estetičkih nazora, ovdje se navedena poglavlja ispuštaju da se izbjegnju specijalističke preopširnosti. Molimo čitatelje da to uvažje).

(i)

Biografska i historiografska povezanost kako Stadlerovog djelovanja uopće, tako i njegovog filozofijskog djelovanja u pogledu autorstva filozofijskih knjiga i spisa, bilo interferiranjem svjetonazornih aspekata teorijsko-filozofijskih sa orijentiranjem u različitim praktičnim situacijama osobne i povijesne zbilje, bilo drugim nastupima i tekstovima koji nisu strogo »stručno« filozofijski, kod Stadlera je znatno naglašenija od svih drugih neoskolastičara hrvatskih. Utoliko Stadleru baš u tome pripada posebno mjesto i traži navlastito interpretiranje sprege filozofijskih tekstova odnosno iskaza i životnog usmjerenja, praktičnih djelovanja impregniranih filozofijskim uvidima, uvjerenjima svjetonazornim. Valja o tome voditi brigu od prvih Stadlerovih intencija bavljenja filozofijom i potrebe da bude sustavno izvedena, pa do same provedbe i ozbiljenja tijekom cijelog života i opusa.

Naravno, definitivna prosudba održivosti i vrijednosti svake filozofije, pa tako i Stadlerove, zajedno sa njenom povijesnom sudbinom dobit će svoje formulacije i neovisno spram funkcionalnih relacija biografskih i historiografskih, no radi boljeg razumijevanja, pa i definitivne prosudbe, držimo da je pouzdaniji put takvih širih osvjetljenja, u kojemu samo neophodno nabranje naslova i nastupa dobiva odmah na jasnoći, na izoštrijenijim konturama.

Već u primarnom pristupu s pitanjem »zašto se baviti filozofijskom tematikom i problemima« Stadler se *razlikuje* od svog »učenika« i pisca prvih visokoškolskih filozofijskih priručnika filozofije Ante Bauera. Naime, Bauer jasno kaže da je »sastavljajući (svoju) knjigu – a to je kao prva *Naravno bogoslovje* 1892, a ne *Metafizika ili ontologija* (1894!) – imao »u prvom redu pred očima« brigu »da zadovolji potrebi slušatelja svojih, kojima sam dužan hrvatskim jezikom tumačiti ovu nauku«¹⁰⁷. Drugim riječima, Bauer od početka ima na umu pisanje priručnika za studente, za nastavu, a i to ne iz neke navlastite potrebe, niti filozofijskih pobuda, sua sponte, nego tako rekavši, po »službenoj dužnosti«, po naručbi. Što je Bauer »mislio... da bi predmet, o kojem se knjiga bavi, mogao pribaviti joj i drugih čitatelja«, ne mijenja mnogo na samoj stvari. U tom pogledu ne mijenja ništa ni Bauerovo angažiranje oko argumentiranja teme i teze da vjera nije nužno u suprotnosti sa znanošću, što je bio »gorući« problem 19. stoljeća. »Potreba slušatelja«, ne filozofijski eros, nukala je Bauera »da što skorije izdade i ontologiju i metafizičku kozmologiju«, ali je 1894. jedino još objavio *Opću metafiziku ili ontologiju* s napomenom da će ga »radovati i kao katolika i kao Hrvata« bude li »ova knjiga što god privrijedila nauci mudroslovnoj«, ali nije ispunio svoje obećanje za metafizičku kozmologiju. Započeo je tada dijalošku filozofijsku raspravu contra-Wundt, što je tada bilo vrlo suvremeno, gotovo u modi, ali se nakon dva-tri kraća istupa tijekom sve oštrijih i aktualnijih rasprava o relacijama vjere i znanosti, što bijaše tako rekavši »zadaća epohe«, prestao baviti filozofijom.

Drugačije međutim stoji sa Stadlerom. Pišući *Predgovor* za svoju prvu knjigu, mogli bismo reći za svoju mladenačku *Logiku*, dakle godine 1871. kada je *Logika* objavljena, Stadler još nije sveučilišni profesor, ali ne krije da knjigu namjenjuje mladim ljudima, što će u prvom redu dakako podrazumijevati učeničku i studentsku populaciju, ali namjena nije primarno školnička. Slično i na svoj način Stadler nastoji kao i Bauer biti aktualan, ne odolijevajući prosječnosti opsesivnog »biti suvremen«, ali u prvoj rečenici Stadlerovoj ipak leži crta jednog bitnijeg impulsa, koji govori o filozofijskom spontanitetu i autentično epohalnoj povijesnoj referentnosti. Ta rečenica glasi: »Ako ikad od potrebe bijaše, malo se ozbiljnije na znanosti dati, to zasigurno zahtjeva naše vrijeme, kada je površnost u običaj prešla, kada je znanost kao ušutkana, kada sa svih strana zlobni ljudi zamke pletu da neuke svojim sofizmi zamrse, zapletu, zasliepe«¹⁰⁸.

¹⁰⁷ BAUER, Antun, *Naravno bogoslovje*, Zagreb, 1892, str. III.

¹⁰⁸ (STADLER, Josip), *Logika, iz latinskoga jezika preveo, a stranom preradio jedan svetjenik nadbiskupije zagrebačke*, Zagreb, 1871, str. 1.

Stadlerova formulacija djeluje suvremeno i danas, a njen epohalni karakter sažet je u onom »ako ikad od potrebe bijaše« ... »to zasigurno zahtieva naše vrieme...« Ako ikad...? Stadleru je do istine u »naše vrieme, kada je površnost u običaj prešla«! To je *signum temporis*! Ako iz vremena nezaustavljivog afirmiranja znanosti kaže da je »znanost kao uštkana«, onda misli na pravu znanost koja je težnja istini, čak i ne znajući (ili možda samo *još ne zna* dostatno jasno!?) da stoji u fazi povijesti tehniciziranja svega kada je i znanosti sve više stalo do funkcionalizma nego do istine kao takove. Istina je za Stadlera egzistencijalno-antropološki čovjeku bitna: »Um naš teži za istinom«¹⁰⁹, a ujedno je temelj ne samo kategoričkom imperativu etike, nego je temelj svemu: »Istina ti budi nada sve«¹¹⁰. Stadlerov pathos uvodnog »ako ikad« ima nedvojbenu crtu autentičnog egzistencijalno-povijesnog filozofijskog erosa nošen imanentnim, izvornim, osobnim, vlastitim impulsom. Na taj isti filozofijski eros, budeći ga, Stadler jednako tako apelira i kod svojih čitatelja. To je apeliranje utoliko značajnije, ukoliko su to »mladići, nadareni plodnim umom«, inkluzive dakle učenike i studente, pa je ta knjiga zapravo utoliko i »školska«. Ipak, Stadlerov apel je izrečen za sve ljude »kako trebaju samo za istinom ići, nju tražiti, nadjenu ispitati, te se za ovu ili onu odlučiti, što je istinito, neobzirajući se na ovoga ili onoga, ako je u slučaju protivnoga mnijenja, pa bio mu inače ugled puko čovječji ma koliko velik...«¹¹¹. Stadler, mladi »svetjenik«, tek završivši školovanje u Rimu i prije nego je postao zagrebački sveučilišni profesor, postulira i zagovara istinu, autentičnu, a ne opsjenarsku, istinu istinske znanosti, znanja i filozofije, istinu osvjedočenu spoznajom, a ne autoritetom. Čini se kako je ovaj poziv opiranja svakom autoritetu radi golog autoriteta previđen u prikazu bitne osobine Stadlerove osobe, neugašene, dđ, i neugasive i važeće cijelog mu života, ne tek za nadobudnog, poletnog (mladog!) autora. Ne autoritet, nego istina! Može Stadlerov impuls biti nošen i vjerskom komponentom, nu izvorni je filozofijski eros, impuls filozofiranja neizbrisivo nazočan.

Iz naknadne povijesne perspektive moguće je s pravom dovoditi u pitanje koliko su Stadlerovi ne samo polazni stavovi, nego i filozofijski uopće, prihvatljivi, održivi, čak samo i historiografski unutar neoskolastike. Naime, ukoliko znamo da je upravo 19. stoljeće *istinu* počelo *znanstveno* apsolutizirati, a istodobno ne samo subjektivirati, nego temeljito relativizirati, dovodeći u pitanje podjednako znanstvenu kao i filozofijsku istinu, pa, zajedno s Nietzscheom, čak i samu potrebu ili volju za istinom, tada težnje mladog Stadlera mogu izgledati nelegitimne, pa dakle (ali samo stanovitim i za de-

¹⁰⁹ Op. cit., str. 2.

¹¹⁰ Op. cit., I. c.

¹¹¹ STADLER, op. cit., *Predgovor*, str. 2.

batu otvorenim aspektima), neodržive u filozofijskoj interpretaciji. Ali to je očito zahvat unatrag, tako rekavši *post festum*. Ako je tu nešto nelegitimno, tada je historiografski pristup lišen senzibiliteta za povijesnost, pa je hermeneutički neodrživ. Kod Stadlera ne smije biti previđen upravo izvorni, *autentični filozofijski eros*, što su ga dodatno podržavali možda i neki drugi momenti, ali kojim je iz temelja impregniran cijeli Stadlerov filozofijski opus. Jer taj će opus, i nakon što je njegov autor kroz dva desetljeća spriječen (ili onemogućen?) baviti se filozofijom aktivno, u strogom smislu, Stadler »naknadno« nastojati zaokružiti filozofijski, kao svjetonozor i sustav, do kraja. O dometima možemo raspravljati, o prihvatljivosti respective održivosti pojedinih stavova ili aspekata svjetonazornih može biti spora: neosporno je, međutim, da Stadlerova *Filozofija* nije filozofija napisana »po službenoj dužnosti« i da je prva (i dosada jedina!) neoskolastička filozofija kao sustav izvedena i tiskom objavljena hrvatskim jezikom, pa prema tome Stadleru pripada središnje mjesto u hrvatskoj neoskolastici: on je njen prvi definitivni tvorac, utemeljitelj i glavni, zapravo najvažniji reprezentant. Usprkos, unatoč vremenskim kronološkim inverzijama u kojima su realno raniji datumi djela Kržana i Bauera.

Iz netom opisane perspektive treba pristupiti registriranju Stadlerovih djela relevantnih za uvid u cjelinu njegove filozofije; a zatim, samo iz te cjeline možemo, ali zapravo trebamo i moramo registrirati, prema razini naših današnjih uvida i dosegnutog stupnja razumijevanja svih djela koja nam dopuštaju izvesti, no i djela koja omogućuju interpretirati, te neposrednim, pa i »posrednim« načinom obrazlagati Stadlerovu neoskolastičku filozofiju, te onda u njoj izvedivu, a u nekim aspektima načelno ili u pojedinostima izvedenu estetiku; drugim riječima ono što implicirano, ali još više baš eksplicitno čini estetičke nazore Stadlerove; Stadlerovo teorijsko respective filozofijsko poimanje ljepote i umjetnosti.

Na temelju rečenoga, ne treba iznenađujućom biti tvrdnja kako pri nabrajanju Stadlerovih svih za filozofiju relevantnih djela, podjednako i u prikazu estetičkih nazora Stadlerovih, kao prvo djelo *mora* historiografski, a ne samo *biografski* odnosno *bibliografski* biti uzeta u obzir i »njegova« prva *Logika* iz 1871., premda znamo da je ona većim dijelom kompilacija te, prema riječima samog autora, *prijevod* i *prerada*. Međutim, neke od formulacija koje čine okosnicu knjige, dijelom po Stadlerovom izboru, a dijelom i svojom izvornošću imaju konstitutivan karakter, pa ih valja uzeti kao izlazišne točke također i Stadlerovim estetičkim nazorima koji, dakako, svoju punu jasnu izvedbu dobivaju ocrtanu tek izvedbom filozofijskog sustava. (U kojoj mjeri je i kako, s kojim tezama, nijansama i dometima sustav *rukopisno* bio već formuliran u vrijeme kratke Stadlerove profesorske karijere na zagrebačkom Sveučilištu, *zasad ne znamo* – ili znamo tek ponešto – ali pouzdano znamo za

postojanje tih rukopisnih napora). S istog razloga i u iste svrhe, prema postoji bibliografija Stadlerovih filozofijskih spisa, ona će ovdje biti ukratko prikazana s dodatkom nekih tekstova i naslova koji u prvi mah ne izgledaju kao filozofijski odnosno estetički, ali su ipak za Stadlerove nazore važni jer sadrže stavove i misli kojih nema u standardnim naslovima.

Vratimo se još jednom izlašinom filozofijskom stavu Stadlerovu »Istina ti budi nada sve« – *istina*, bez obzira spram autoriteta i ugleda ma kako bio velik – što je Stadlerova teza izrečena u *Predgovoru* prvoj njegovoj *Logici* 1871. prije nego je papa Leo XIII. enciklikom dao poticaj vjerski orijentiranoj obnovi filozofije, a isto tako i prije no što Nietzsche progovara *Von der Vorurteilen der Philosophen* kada 1885. dovodi u pitanje *der Wille zur Wahrheit*, koje postaje za Nietzschea bitni, načelni problem: *wir fragen nach dem Wert der Wahrheit diesen Willen*¹¹², nakon što je sokratovski racionalizam u *Rodenju tragedije* već bio doveden u pitanje. U vrijeme rada na svojem prvijencu Stadler se povijesno još nije ni mogao susresti s tako radikalnim tezama, no kako vidjesmo, premda znamo tko mu je sve bio učiteljem i uzorom, upozorava da nije dobro vjerovati autoritetima bez pravog uvida i osvjedočenja. Prvi, koji se s obzirom na historiografsku inverziju i objavljeno prvo neoskolastičko djelo na hrvatskom jeziku morao susresti s povijesnom aporijom bio je Antun Bauer, nu koji se na početku izlaganja 1892. »florilegijski« poslužio *autoritetom* citirajući Augustina *Beata vita est gaudium veritatis* smatrajući da je *Naravno bogoslovje* »onaj dio filozofije« koji će »ideju o Bogu« »znanstveno ispitati«¹¹³. Pa iako je Bauer pisao kritički o Wundtu, razlike u polazištima *mladog* Stadlera i *mladog* Bauera, na temelju njihovih ranih izjava (nu i u zrelim godinama) sasvim su očite.

Predgovor je Stadlerov u »prvoj« *Logici* (1871) važan još i stoga, što se nada, bude li uspio u javnosti s prvom knjigom, da će biti »obodren ontologiju, kosmologiju, psihologiju, naravnu teologiju i etiku s vremenom izdati«¹¹⁴. To, nažalost u prvoj mladenačkoj fazi Stadlerovoj nije realizirano, ali pokazuje intenciju izložiti filozofiju cjelinom svih problema, u obzoru vlastitog načina mišljenja. Ambicija je tu zacrtana jasno, eksplicite-optimalno, od samog početka znatno šire i potpunije spram kasnije Bauerove (sužene!) nakane, koja ni u toj reduciranoj verziji nije izvedena do kraja. U pogledu pak izvedbe cjeline filozofijskog svjetonazora kao sustava iz perspektive druge polovice 20. stoljeća i početka trećeg zapadnoeuropskog milenija filozofijski *sistem* se može činiti kao nešto upitno, ali nije ništa degradantno za Stadlera:

¹¹² Ovdje navedeno NIETZSCHE *Jenseits von Gut und Böse, Erster Hauptstück* (vidi *Vorrede* 1885), prema *Nietzsche in drei Bänden*, Künemann, Köln 1994, str. 7. i 9.

¹¹³ BAUER, Antun, *Naravno bogoslovje*, Zagreb 1892, Uvod, str. 1. Bauer citira sv. Augustina, *Ispovijesti*, 10., 23.

¹¹⁴ (STADLER, Josip), *Logika*, Zagreb 1871.

naprotiv, težnja sustavnosti u Stadlerovo je doba još uvijek filozofijska legitimacija vlastite mu epohe. No da je već i u mladosti radio i najvećim dijelom imao koncipiranu *cjelinu* sustava, potvrđuje sam izričitim popratnim uspomnama u kasnijem objavljivanju knjiga svoje *Filozofije* od 1904. do 1915. godine.

Da Stadlerov mladenački »projekt« nisu bile samo ambiciozne fantazije, želje i velike riječi, svjedoči dodatno također dio realiziranih tekstova što ih je počeo publicirati u vrijeme svoje profesorske djelatnosti na zagrebačkom sveučilištu 1874. do 1881. godien. Naime, tijekom 1880, 1881. i 1882 (dakle, dijelom kad je već usljedilo imenovanje za vrhbosanskog nadbiskupa) objavljivao je Stadler u zagrebačkom listu *Hrvatski učitelj* niz sustavno pisanih nastavaka pod naslovom *Prinosak k naučanju dušoslovja*, objelodanjujući još i nekoliko kritičkih osvrtu na tada objavljivane *Psihologije*. Zašto se Stadler odlučio između najavljenih disciplina baš za publiciranje razmatranja o psihologiji vrijedilo bi hermeneutički objasniti dublje od formalnih naznaka. Jedan od razloga očitio je i »duh vremena«. I u Hrvatskoj toga doba velik broj tekstova pretenciozno već u naslovu nosi oznaku »psihologija«. Naravno, riječ je kod Stadlera o problemima kojima je temelj *psychologia rationalis*, u vrijeme kada se osim empirijske rađa i eksperimentalna psihologija.

Jamačno su već u doba Stadlerove profesure izrađena i za tisak pripremljena *dva čisto teološka djela* koja tiskom izlaze kada je njegovo biskupovanje umjesto sveučilišne karijere već gotova stvar: najprije u Zagrebu 1880. izlazi *Theologia fundamentalis: tractatus de vera religione*, opsežno djelo na 364 stranice. Nedugo zatim već u Sarajevu 1884. godine: *Theologia fundamentalis; tractatus de vera religione, scriptura et analysi fidei complectens*, opet s opsegom od 330 stranica. (Prikaz na hrvatskom jeziku Nediljko Ante Ančić, *Studia Vrhbosnensia*, knj. 11., 1999.). U našem razmatranju o Stadlerovim filozofijskim poimanjima estetičkih problema ostavit ćemo teološke aspekte strukovnjacima premda držimo da u jednom cjelovitom budućem prikazu filozofije Josipa Stadlera (inklusive dakako i estetičke nazore) moraju biti uzeti u obzir također teološki momenti, razmjerno njihovoj teorijskoj relevanciji. No i svjetonazorno.

Postavši nadbiskupom vrhbosanskim i stigavši u Sarajevo Stadler će ubrzo pokrenuti 1887. list *Vrhbosna-katoličkoj prosvjeti* koji je dijelom službeno glasilo biskupsko, a dijelom objavljuje i različite druge tekstove: informacije, prikaze i rasprave, te pastirska pisma, među kojima poneka, osim crkvenih, čisto vjerskih, dodiruju aspekte katoličke filozofije; o doktrinalnim i povijesnim aspektima da i ne govorimo. *Vrhbosna* je izlazila redovito od pokretanja tijekom cijelog Stadlerovog života, čak poslije smrti Stadlerove, »preživjevši« Prvi, pa i Drugi svjetski rat, sve do 1945. godine, kada je – »ukinuta«!

Radi primjera spomenimo jednu poslanicu koja baš i nije objavljena u listu *Vrhbosna*, ali je karakteristična, jer, izlazeći »povodom tisućite godišnji-

ce smrti sv. Metoda, piše svećenicima o ulozi slavenskih apostola Ćirila i Metoda u širenju vjere među slavenskim narodima«. Objavljena je u službenom glasilu *Srce Isusovo* 1885, očito na tragu i u duhu enciklike pape Lava XIII. *Grande munus*, a vjerojatno još i pod utjecajem Rački-Strossmayerovim. Po Hrvate je to kobna teza (mit!) o bizantskom podrijetlu njihove kulture i pismenosti (književnosti!), ali zapravo »pogodno« sredstvo za stvaranje (hrvatskog) medija u pretenzijama provedbi europske kršćanske *unije*. Naime, iz takvog teksta razaberivim je »estetički« program umjetničkim slikama što ih je po Stadlerovoj naručbi Oton Iveković radio za crkvu Bogoslovljije u Sarajevu. Ne treba naime pri tome nikad iz problematskog obzora izostaviti pitanje zašto će na istom tragu svjetski slavni Alfons Mucha u svom »zakašnjelom« ciklusu *Slavenski epos* još 1912. slikati *Uvođenje slavenske liturgije u Velikomoravsku kneževinu* s tekstom »Hvalite Boga u vašem materinjem jeziku«, gdje asocijativno naknadno ne može biti bez gorkih, mračnih primisli prešućena činjenica kako su Moravljani etnička skupina koja je praktično definitivno poslije nestanka K.u.K. dvojne Monarhije zbrisana s lica zemlje usred Europe tijekom 20. stoljeća. Kod Otona Ivekovića u Sarajevu slika prikazuje (slikana 90-ih godina 19. stoljeća) Ćirila i Metoda na dvoru Rastislava Moravskog! Potpuno ista *tema* kod Ivekovića i kod Muche.¹¹⁵

U istom duhu, možda još i više »štrossmayerovski«, pokrenuo je Stadler, vjeran stanovitim vaticanskim poticajima, pri kraju 19. stoljeća, točnije 1896. godine, časopis *Balkan – jedinstvu i bratinskoj slozi* – latinicom i ćirilicom – u redakciji Breščenskog. Stadler kao »Croata ex toto corde« piše priloge i materijalno uzdržava časopis punih šest godina! Nije sasvim jasno na koji bi način Stadler mogao biti u to vrijeme pristaša »modernog pravaštva« i politički »frankovac«, kako ga se u literaturi nerijetko kvalificira generalno, ako u katoličkoj varijanti »unijaćenja« zastupa ili aktivno pomaže (kao Bauer i Mahnič) ideje srpsko-hrvatskog »bratstva i jedinstva«? Otkud to Stadleru, osim što je zadanom zadaćom?! Protiv jugoslovenstva Breščenskog istupa u to vrijeme ni manje ni više i opet Khuen Hedervary, braneći tako interese Hrvata, što mu se, dakako, zamjera. Stadler je napokon mogao, a vjerojatno i morao po sili osvjedočenja postati »moderni pravaš« tek poslije razočaravajućih spoznajâ o posvemašnjoj neplodnosti, te neočekivanim posljedicama i šupljim »rezultatima« inače uspješnog, efektnog Prvog katoličkog svehrvatskog sastanka u Zagrebu 1900. godine (Tada je Stadler bio ukoren od Cara osobno i Beča zbog održane zdravice i govora – popraćenog ovacijama – o sjedinjenju Bosne i Hercegovine s Hrvatskom). Dodatno još političko mu se

¹¹⁵ Vidjeti objašnjenje uz bilješku 44. – Podatak o Ivekovićevoj slici Ljubica MLADENIĆ, *Gradansko slikarstvo u Bosni i Hercegovini u XIX veku*, Sarajevo 1982., str. 52–53; crno-bijele reprodukcije str. 49 i 50. – Za ciklus *Das slawische Epos* pod naslovom *Die verspätete Botenschaft 1910–1931* vidjeti katalog velike izložbe *Alfons Mucha 1860–1939*, Matilden Höhe Darmstadt, 8. Juni bis 3. august 1980.

uvjerenje moralo navlastito iskristalizirati poslije definitivnog neuspjeha s nastajanjem da rimski Jeronimski zavod bude preimenovan i namijenjen *pro croatica gente*, kada zbog svog protestiranja opet dobiva javni ukor od Vatikana i Beča, uz mučna otkrića Strossmayerove dvolične uloge onemogućavanja pohrvaćenja Zavoda, nakon čega Stadler »hrvatskom« đakovačkom nadbiskupu upućuje biblijske riječi spoznaje i ogorčenja: *perditio tua ex te Israel*.

Koliko god se u tom sklopu zbivanja i Stadlerovih javnih istupa upravo u vrijeme koje nosi oznaku *Jahrhundertwende*, navlastito pak u godinama 1900. 1901. i 1902, radi o vjerskim, institucionalnim, pravnim i političkim pitanjima, ipak jedan cjelovit uvid u formaciju Stadlerove misli mora bibliografski uzeti u obzir tekstove Stadlerovih istupa na spomenutom Prvom katoličkom sastanku, dakle *govore*, zajedno sa *memorandumima* metropolskom Zagrebu, Rimu i Papi, kao i dio danas poznate službene (no i privatne!) *korespondencije* Stadlerove. U tim se tekstovima, osim konkretnih zbivanja i preokupacija nalaze i formulacije načelne prirode, kojima se odčitava kao i u kasnijim tekstovima takve vrsti Stadlerova filozofija povijesti, politike i kulture: ne samo prvotni osobni stav nego izgrađivanje vlastite pozicije kao nazora i svjetonazora. Jer Stadleru, iako je počeo kao profesor, te iako smjerom neoskolastik, nije do filozofije samo kao struke i u strukovnjačkoj formi. Posebno još upravo u tom sklopu mora biti naveden i Stadlerov govor uz odar Strossmayerov koji baš interferira s početkom objavljivanja filozofijskog sustava, s tim da sadrži neke odlomke važne upravo za estetiku i poimanje umjetnosti¹¹⁶.

Nakon sumiranja prijednenog puta i očito potaknut osobnim i povijesnim ne u svemu baš optimističkim iskustvima Stadler započinje, kako rekosmo, objavljivati sustavno razrađenu svoju *Filozofiju*, kojom je, držimo, Stadler za sebe i svoje vrijeme, a na korist svoje okoline, gdje »u nas na žalost filozofija još nije obragjena«¹¹⁷, nastojao srediti misaona uporišta, čime njemu, premda o tome izričito ne govori, filozofija postaje *consolatio* (*consolatio philosophiae!*?), a načelno za svakoga ima, osim obrazovne »i tu svrhu da se čovjek zna iznaći (= snaći) u raznim pitanjima, koja dandanas na polju znanosti i života izbijaju na površinu«¹¹⁸ suprotstavljajući se koliko je moguće argumentirano ten-

¹¹⁶ STADLER, Josip, *Govor nadbiskupa Stadlera uz odar Josipa Jurja Strossmayera održan u đakovačkoj katedrali na dan pogreba Strossmayerova 14. travnja 1905.*, Vrhbosna, katoličkoj prosvjeti, urednik Ivan Šarić, Sarajevo 1905., godište XIX., str. 132–134.

¹¹⁷ STADLER, Josip, *Logika*, Dio prvi, *Dialektika*, Nakladom kaptola Vrhbosanskoga, Sarajevo 1904. *Predgovor*, str. 3. – Ova formulacija ne smije biti prevedena: Stadler, naravno, zna za Bauerovu *Metafiziku* i *Teodiceju*, ali svejedno tvrdi, dakako, s razlogom, »da filozofija u nas još nije obragjena«, te zato nema nikakvog opravdanja što se mimoilazi Stadlerov napor nominirati kao prvi, kao pionirski.

¹¹⁸ Op. cit., *Predgovor*, str. 1.

dencijama kojima je »današnji svijet zagrezli u materijalizam... pošao stramputicom«¹¹⁹ Stadler doslovce kaže »kao što... u staro vrijeme, tako je i danas proučavanje filozofije velevažno *ne samo* za temeljitu naobrazbu mladeži u školama *nego i...*«¹²⁰. Stadler, prema tome, ima na umu školovanje i obrazovanje filozofijom, ali on izrijeком pokazuje odrednicu filozofije (pa i svoje vlastite) da ne bude shvaćena jedino (samo) školski, premda ima i studijsku namjenu. Dakle od početka, u namjeri Stadler svoje filozofijske spise piše *ne samo* kao školske knjige. Držimo stoga da su sva dosadašnja navođenja Stadlerovih filozofijskih knjiga kao »priručnika« »učbenika« ili »compendia« – pogrešna. Stadlerove su intencije, bez obzira kako budu procjenjivani uspjesi njegovih pretenzija i dosega, evidentno ambicioznije. Ako i jesu Stadlerove knjige po karakteru srodne visokoškolskim priručnicima, nakane prije svega doista ne bijahu samo školničke, *nego i* usmjerene makar »malo šire« s implicitnim relacijama kako spram *znanosti*, tako još više spram *života*. U tom smislu valja, po našem mnijenju, uzimati, te provesti prósudbu filozofijskih knjiga Stadlerovih, barem svih onih naslova koji se u svim informacijama o njemu navode kao njegova filozofijska djela.¹²¹

S oznakom *Filozofija*, svezak I., u nizu od šest objavljenih knjiga izišla je 1904. u Sarajevu najprije *Logika*, i to njen *Dio prvi*, koji u tradicionalnom skolastičkom značenju obuhvaća klasičnu tzv. formalnu logiku, ali pod nazivom *Dijalektika*. Svezak drugi, kao samostalna knjiga, u opusu pod zajedničkim nazivom *Filozofija* pojavljuje se godine 1905, a izlazi u Sarajevu kao i sve

¹¹⁹ Op. cit., str. 3.

¹²⁰ Op. cit., str. 1. Radi smislene i povijesne važnosti sintaktičku konstrukciju za formulaciju *ne samo... nego i...* kurzivom istaknuo Z. P.

¹²¹ Za očekivanje je prigovor: zar idući na početku 20. stoljeća ususret Prvom svjetskom ratu kao epohalno prvom valu kataklizama europskog Zapada vidjeti u (neo)skolastičkoj filozofiji *consolatio* (*consolatio philosophiae*) nije do li nespretna šala? Uz niječan odgovor – naprotiv – stoji tvrdnja: što god mislili o dometu i učinku, te dakako i varijantama neoskolastike, ostaje »kritika ciničkog uma« koja s pravom pita zar su fiktivna lažna pacifistička *zavjetarja duše* (za koju to *sancta simplicitas*?) inklusive još i nimalo vedri *amor fati* kao i stvarnu ili fiktivnu *splendid isolation*, zar su zaista bolje i ozbiljnije solucije? Stadler finis *monarchiae* nije mogao doživjeti u »tričetvrtinskom taktu« *vesele apokalipse*. Ukoliko je naime tek u posljednjem trenutku 20. stoljeća na pragu trećeg milenija iskrsnula spoznaja da nas nije mogao spasiti ni marxizam, pa ni (makar ipak nešto malo više) egzistencijalizam i heideggerizam i da nas, kako napokon reče upravo Heidegger, »samo još jedan Bog može spasiti«, pri čemu, dakako nije mislio Boga (neo)skolastike, utoliko ne bi trebalo biti baš sasvim snebivajućim da je Stadler uoči katastrofe Prvog svjetskog rata prepoznatljivog kao *Untergang des Abendlandes* iz svog političko-povijesnog iskustva posegnuo za filozofijom (prije Husserlove *krize* i Heideggerovog *oskudnog doba*, prije Jaspersove dijagnoze o *duhovnoj* upitnoj situaciji vremena) za filozofijom kojoj metafizički (ontološki) horizont daje »naravno bogoslovje«. – Čak i opsežna monografija (sa 780 strana) Zoran GRIJAK, *Politička djelatnost vrhbosanskog nadbiskupa Josipa Stadlera*, Zagreb 2001, s obiljem (nove) faktografije vrlo malo govori o direktnim relacijama spram Beča i kruga oko Franje Ferdinanda. Indicijom su mogućeg intenziteta obilni navodi (vrlo instruktivni) kasnih datuma dnevnika generala Sarkotića. Zaključak problematičan. A Pilar? A filozofija?

ostale knjige. *Logika* tj. njen *Dio drugi*, sa posebnim, karakterističnim naslovom *Kritika ili noetika* ukupno ima 148 strana. Kao treći svezak cjeline *Filosofija* 1907. izlazi *Opća metafizika ili ontologija* šireg opsega, sa ukupno 214 stranica gdje se *Sadržaj filozofijskih izričaja*, zapravo terminološka tumačenja, neke vrsti mali filozofijski rječnik, ne nalazi kao u prve dvije knjige na kraju kao dodatak, nego se nalazi na samom početku, na stranama IX–XIV. Kao četvrta knjiga objavljena je 1909. *Kosmologija*, sa 175 stranica, koja rječnik također ima na početku, na stranama IX–XIII., ali ovaj put s naslovom *Tumačenje neobičnijih riječi*. Znatno je najopširniji peti svezak sa ukupno 326 stranica pod naslovom *Psihologija*, koja izlazi 1910. godine, u godini koja znači ključnu godinu mijene i razmeđa kako u povijesnim zbivanjima tako i u Stadlerovom životopisu; kritična je to godina u kontaktima spram dr. Ive Pilara, godina, u kojoj »zapinje« izlaženje niza *Filosofija*. Šesti, ujedno posljednji svezak Stadlerove filozofije, *Naravno bogoslovlje*, izlazi 1915. godine, očito u jednoj već za Stadlerov život, no i za europsku povijest 20. stoljeća sudbomosnoj seriji zbivanja, dakle godinu dana poslije atentata na prijestolonasljednika Franza Ferdinanda i tad započetog Prvog svjetskog rata. Najavljena *Etika*, koju Stadler najavljuje, kako godine 1871. tako i 1904., neće se pojaviti, pa je to, što treba češće podsjećati čitatelja kao i hrvatsku javnost, nakon Starčevićeve, još jedna »izgubljena« hrvatska etika, tako rekavši nedavno, u rasponu od nepunog, sad naš, tek minulog jednog stoljeća. Dva važna izgubljena rukopisa istog naslova. Dva manuscripta pisana s donekle različitih filozofijskih pozicija, no na jednak način inspirirana intelektualnim, duhovnim idealima, od ljudi vrlo srodnih praktično-političkih usmjerenja i bitno istih političkih ciljeva.

»Zastoje« i »odmak« od pet godina (od 1910. do 1915) spram niza u kojem tijekom druge polovice prvog desetljeća 20. stoljeća zamalo pa redovito godišnje izlazi po jedna knjiga Stadlerovog filozofijskog sustava ne znači da *Naravno bogoslovlje* ne pripada istoj prethodno započetoj i zaokruženoj cjelini. Naprotiv, kada god i gdje god je riječ o Stadlerovoj filozofiji, uvijek se podrazumijeva upravo šest navedenih knjiga.

Svaka od navedenih Stadlerovih knjiga izlaže jednu od temeljnih međusobno povezanih filozofijskih disciplina i sve zajedno čine sustav. Otud vjerovatno i okolnost da se ponegdje, kod nekih prikazivača – netočno doduše – Stadlerov filozofijski opus od šest knjiga označava naslovom *Summa philosophiae*. U tradicionalnom značenju doista su navedene Stadlerove knjige obuhvatno izlaganje po kojima je Stadler kao teolog, a zapravo filozof, na hrvatskom jezičnom području prvi koji je u pravom smislu oblikovao i dosljedno do kraja filozofijski proveo neoskolastički pravac: ne samo poticajno ili aktivno za neke probleme i neka područja, nego upravo zaokružio neoskolastičku orijentaciju kao sustav. Međutim, ipak to nije *summa*. Neprimjerenost

naziva ne leži tek u tome, što ga sam autor ne koristi nigdje, pa ni zato što ni programatski nije osamostalio *estetiku* kao disciplinu, jer estetičku tematiku nalazimo utemeljenu i artikuliranu, kao što je svagda u ozbiljnoj filozofiji slučaj, ontološki, dakle unutar metafizike (*etika* je virtualno nazočna planiranom namjerom). Termin *summa*, koji nije iz mnogo razloga prihvatljiv, korisno međutim upućuje na potrebu da se za cjelovit prikaz Stadlerove filozofije uzme u obzir i ona tematska područja o kojima nije napisao posebnih knjiga ni traktata, ali za koje možemo i nužno moramo, upravo radi potpunog prikaza i razumijevanja Stadlerove filozofije, identificirati zauzete i eksplicirane nazore u drugim tekstovima, pa i u onima, koji formalno i nisu filozofijski po karakteru ili namjeni, ali sadrže jasno eksplicirane nazore. Držimo, naime, da je iz Stadlerovih povremenih izjava moguće i potrebno izvesti barem njegovu *filozofiju povijesti*, *socijalnu filozofiju* i (ili) *filozofiju politike*. Nužno je to iz više razloga: Stadlerova djelatnost, pa i politička, nije bila pukom pragmatikom, nego je u bitnim svojim smjernicama orijentirana svjetonazorno. Upravo iz aspekta političkog djelovanja i zahvaćanja u povijest šest svezaka *Filosofije* dobiva dodatna osvjettljenja. S obzirom pak na estetičku tematiku Stadlerove teze su važna ne samo interpretativna komponenta, nego problemsko proširenje, determinatorni momenat i proširenje horizonta, »disciplina«, koja je Stadleru tematsko-problematski samostalna kao filozofija umjetnosti. Ukoliko se uvaži takve nadopune, onda slučajno zalutali termin *summa* ima opravdanje poticaja jer doista *postulira* prikaz cjeline sustava filozofijske misli Josipa Stadlera.

Od tekstova koje valja dodatno registrirati u zadnjoj fazi života Stadlerovog, a koji su filozofijski relevantni za njegov profil kao filozofijsko granični, treba uzeti »poslanicu« iz 1910. kada se, uz teorijska objašnjenja i fatalne praktične zablude, bolje rečeno pogreške, distancira od Pilarovog usmjerenja Hrvatske narodne zajednice u Bosni i Hercegovini, zabranjujući svećenicima učlanjivanje u nju, osnivajući ujedno Hrvatsku katoličku udrugu. Tekst je važan iz najmanje dva razloga: prvo, u njemu Stadler obrazlaže, teorijski načelno, *doktrinu kršćanske demokracije*; drugo, nakon tog radikalnog poteza, koji je nepotrebno štetio boljim odnosima Hrvata katolika s muslimanima, treba tražiti one momente u kojima Stadler uviđa svoju pogrešku, a možda i pogrešan stav Crkve kao institucije u cjelini, posebno hrvatskih katolika, jer će taj problem, povijesno tad apsolviran, tragično iznovice biti opet bez jasnog *pozitivnog* stava svršetkom 20. stoljeća, uzrokom, čak vidljivo režiranih brojnih nesporazuma i nepotrebnih tragedija Bosne i Hercegovine. Nije, barem zasad, dovoljno istražen inače poznat proces promjene stava do kojega je došlo spram Pilara i muslimana jer je na kraju puta Stadler ne samo načelno i teorijski, nego praktično »pružio ruku muslimanima« (što je prečesto izrečeno za Stadlera kao prijekor umjesto kao pohvala). Naime, to je isti proces

koji 1917. vidno uklanja Stadlerovo distanciranje od Pilara i uspostavlja suradnju s njim na tragu Pilarovih načelnih zasađa. A godina 1910. granična je još i s razloga jer je Stadler poslije 1911. pod strogom crkvenom i političkom »inspekcijom« tj. »monitoringom«, koji vodi »neutralno« belgijski (!) inspektor »don Pietro Bastien iz reda sv. Benedikta«.

Na istoj crti problema prilika u Bosni i Hercegovini nemimoi lazni su i važni kako za hrvatsku historiografiju općenito (jer ona nedopustivo prešućuje i falsificira) tako i za filozofijsku historiografiju napose još kao najvažniji tekst Stadlerova *Izjava* (Stadlerova deklaracija) objavljena u njegovom sarajevskom Hrvatskom dnevniku od 20. studenog 1917 koja se suprotstavlja *Krfskoj deklaraciji* Jugoslavenskog odbora i *Majskoj deklaraciji* bečkog Jugoslavenskog kluba (Korošec, Mahnič!); tekst važan čak ukoliko je riječ makar samo i koautorstvu (jer postoje valjane indicije da je izvorno pravi autor Ivo Pilar). Dodatno, upravo baš stoga što nije došlo prema slovu »Stadlerove deklaracije« do »rješenja državnopravnog pitanja na jugu monarhije u hrvatskom smislu«, važne su historiografski, pa i filozofijski (u fragmentima) još i dvije poslanice pisane pod pritiskom drugačije usmjerenih povijesnih događaja: prva, ranija, povodom atentata na prestolonasljednika Franju Ferdinanda datirana 3. srpnja 1914., te posljednja od 12. studenog 1918.

Kolikogod se činilo da je riječ tek o političkim događajima, stavovi Stadlerovi, zajedno s njegovim iskazima, imaju načelno značenje i pokazuju suradnju s Pilarom koji se suprotstavljao »trializmu« kao ideji rješavanja hrvatskog pitanja »u paketu« zajedno sa svim južnoslavenskim narodima, tražeći sjedinjenje Bosne i Hrvatske »uz neokrnjeno očuvanje hrvatske narodne i državne individualnosti«. Pitanja su to što su bila pod kraj k.u.k. Monarhije intenzivno na dnevnom redu filozofijski kao »austormarizam« ili »austroslavizam«, jer se znalo kako je Franz Ferdinand, vrativši se sa svog puta u Sjedinjene Države Amerike još od 1893. kao prestolonasljednik težio reformi Monarhije u duhu federalizma iako je ostalo za nas nepoznato, što će od toga biti realno pripremano kao povijesna realizacija¹²². Stadler i Pilar, osim što insistiraju na »očuvanju hrvatske narodne i državne individualnosti«, imaju na umu cjelinu hrvatskog etnikuma, čime se involvira i kulturu s umjetnošću, no isto tako imaju na umu teritorijalno cjelovitu, nepodijeljenu i nedjeljivu Bosnu i Hercegovinu. Isto Kršnjavi! Da su sva ta »praktična« politička pitanja negdje ukorijenjena u teorijskom i filozofijskom poimanju povijesti, filozofije politike i filozofije kulture, svjedoči naglašena *neosjetljivost* (!?) za

¹²² Na ovome mjestu samo informativno zbog manje poznate činjenice kontakta sa Sjedinjenim Državama Amerike: *Erzherzog Franz Ferdinand als Politiker* u knjizi Wladimir AICHELBURG, *Erzherzog Franc Ferdinand und Artstetten*, Wien 1983, str. 55–56. Naravno da je literatura o Franji Ferdinandu i navedenom problemu obilna (u Hrvatskoj sramotno štura), no nije ovom prilikom vrijeme i mjesto šire doticati tu temu.

Stadlerove i Pilarove spoznaje negativno interveniranje u problem od strane čak nama suvremenih filozofa¹²³. No upravo takve intervencije govore o aktualnosti Stadlerovih preokupacija, zajedno s potrebom da se registriraju njegovi pogledi u horizontu, ponovimo, filozofije povijesti, socijalne filozofije, filozofije politike, dopunjeno s tekstovima koji nisu doslovce filozofijski, ali smisljeno stoje u sprezi s filozofijskim sustavom. Tada doista može cjelina Stadlerovog mišljenja biti njegova *Summa philosophiae*, no dakako ne načinom kao što se to čini *Enciclopedie philosophique universale*, Paris 1998, u dijonici pod naslovom *La Philosophie en Yougoslavie!*¹²⁴ Tako se, naravno, ne može jasno profilirati ni hrvatska neoskolastika ni hrvatska filozofija uopće – kad Hrvati sami ne pišu svoju vlastitu hrvatsku povijest filozofije. Tada postaje nužno da se i u filozofiji događa ono što se zbiva u politici, a što je boljelo i Stadlera: *de nobis sine nobis*. Zašto Hrvati nemaju napisanu barem informativnu povijest hrvatske filozofije? *Perditio tua ex te Izrael* – reče Stadler.

Bilo da postulatивно historiografski budu Stadlerovi nazori uzeti kao *Summa philosophie*, bilo da bude predmetom proučavanja »samo« Stadlerova *Filosofia* u šest knjiga, ona uvijek mora biti razumljena kao *sistem*, a registrirana i vrednovana kao *prvi cjelovito izvedeni te tiskom objavljeni filozofijski sustav na hrvatskom jeziku*, koji estetiku sadrži kao implicitnu filozofijsku problematiku. Ona svoje sidrište kod Stadlera ima u ontologiji, ali, budući da je riječ o sustavu, njene referentne momente treba vidjeti, tamo gdje se nalaze, i u ostalim dijelovima sustava. Interpretativno uključujući estetičke probleme u horizont Stadlerove filozofije nužno ih valja, koliko je moguće i potrebno, interpolirati u zbiljski povijesni kontekst ne zanemarujući ni biografske formativne determinante, a ne zanemarujući kulturološke aspekte od kojih estetiku nije moguće odvajati, no također ne ni s njom poistovjećivati. Smatramo, na temelju svega dosad izloženog, da je moguće, a za Stadlerovu i

¹²³ Nevolja je veća kada insuficijentno progovori hrvatski filozof. Primjer: dr. Edo PIVČEVIĆ, poznat po nekoliko knjiga na britanskom engleskom o njemačkoj hermeneutici, sa zabrinjavajućom neargumentiranošću piše članak pod nedopustivim, neprihvatljivim i zloćudno sugestivnim naslovom *Zašto je Bosnu trebalo podijeliti?* te sa polazno čudnom apodiktikom tvrdnjom: »Bosna nikada nije bila etnički homogena«. Hrvatsko slovo, Zagreb 28. rujna 2001., godište VII., broj 336, str. 30. Tekst prividno zvuči faktografski, no u podlozi su očito stanovite doktrine: filozofija politike i filozofija povijesti, a i neka moguća »filozofija kulture«. Također ideologija! Nedostaje filozofijsko razumijevanje *povijesnosti* i konkretno poznavanje povijesti odnosno navođenje argumenata. Nema priziva ni na trivijalnu, a kamo li stručnu literaturu.

¹²⁴ Nevjerojatno, ali je činjenica! Francuska *Enciclopedie philosophique universale*, glav. urednik Andre JACOB, u ediciji Presses universitaires de France, svezak IV. *Le discours philosophique*, uredio Jean-Francois MATTEI, Institut universitaire de France, Paris 1998, objavljuje tekst koji je napisao Slobodan ŽUNJIĆ, *La philosophie en Yougoslavie*, str. 679–787., gdje se nalazi posebno i hrvatska filozofija, pa je kao Stadlerovo djelo navedena njegova *Filosofija 1904–1915*. kao *Summa philosophiae*.

hrvatsku filozofiju važno, eksplicite artikulirati Stadlerove estetičke nazore kao specifično samostalno područje problem, za koje on sam drži – upozorili smo na to – najprikladnijim naziv *filozofija umjetnosti*. Konkretni prikaz i komentar navlastito baš estetičkih nazora Stadlerovih kao integralnog dijela njegove filozofije, no i njegovog poimanja ljepote i umjetnosti unutar formiranja hrvatske neoskolastike, zadaćom je posebnog izlaganja i navlastite proučbe.

UMJETNOST I POJAM LJEPOTE U HRVATSKOJ NEOSKOLASTICI

Sažetak

Nakon za hrvatsku neoskolastiku anticipativnih rasprava Antuna Kržana 1874. i Ante Petrića 1875. te nakon Bauerovih prvih visokoškolskih filozofijskih priručnika, tiskom objavljenih na hrvatskom jeziku 1892. i 1894, definitivno i cjelovito artikuliranu neoskolastičku poziciju prezentirao je Josip Stadler svojim djelom *Filozofija* koja se u šest knjiga pojavljuje od 1904. do 1915. godine: I. *Dijalektika* (= logika prvi dio) 1904, II. *Kritika ili noetika* (= logika drugi dio) 1905, III. *Opća metafizika ili ontologija* 1907, IV. *Kosmologija* 1909, V. *Psihologija* 1910. i VI. *Naravno bogoslovlje* 1915. Po svom karakteru riječ je o filozofiji koja nastoji korektno slijediti neotomističke intencije Katoličke crkve, ali u hrvatskoj kulturi Stadlerov opus ima još dodatno značenje i važnost zauzimajući posebno mjesto. Stadlerova je, naime, *Filozofija* (Sarajevo I–VI) *prvi hrvatskim jezikom eksplicite kao cjelina izveden i tiskom objavljen (neoskolastički) filozofijski sistem*. Iako estetika nije obrađena kao posebna disciplina u samostalnoj knjizi, njenu tematiku Stadler izričito naznačuje kao probleme filozofije umjetnosti.

Josip Stadler je svoje prvo (mladenačko, ne posve izvorno) filozofijsko djelo publicirao već 1871. godine pod naslovom *Logika* (prije Kržana i Bauera), da bi zatim na obnovljenom zagrebačkom sveučilištu 1874. u okviru Bogoslovnog fakulteta započeo karijeru predavača filozofije i teologije, koja se prekida njegovim imenovanjem za nadbiskupa vrhbosanskog 1881. godine, pa *Filozofiju* kao životno djelo uspijeva objaviti (a ni to ne u potpunosti) tek početkom 20. stoljeća. Takav je splet datuma i okolnosti, uz neke druge momente, razlog da podjednako kako historiografsko tako i filozofijsko razumijevanje Stadlerova opusa iznimno postulira povezano poznavanje nekih bitnih aspekata njegove biografije i nekih važnih događaja hrvatske kulturne, političke te (katoličke) crkvene povijesti što ih sa sobom nosi vrijeme njegovog života. U tom smislu i za Stadlerovu filozofiju kao cjelinu i za njegova estetička poimanja treba dodatno interpretativno uzeti u obzir neke tekstove (govore, poslanice, pisma etc.) koji nisu izrazito teorijski, nu bitno doprinose uvidu zaokruživanja cjeline Stadlerovih filozofijskih nazora. Nadalje, važno je upozoriti na to da unatoč standardnoj formi Stadlerovih knjiga srodnih visokoškolskim priručnicima, njegovo djelo nije naprosto (neo)skolastički kompendij, nego nakanom, u okvirima zadanih smjernica, *kao filozofijski sustav* nastoji oko uspostave *traženja istine* i oblikovanja za čovjeka vjere mogućeg

prihvatljivog (potrebno!) *nazora o svijetu i životu*. Iz osobne biografije nakon raznolikih životnih iskustava (uključujući razočaranjâ i neuspjehe) zajedno s relacijama spram hrvatske i europske povijesne zbilje u Stadlerovim svjetonazornim preokupacijama dađu se razabrati crte koje se mogu identificirati kao *consolatio (philosophiae)*. Premda Stadlerovi estetički pogledi nisu »ekscentrični« i odlučnije posebni, oni, kao i Stadlerova filozofija u cjelini, traže naglašeniju historiografsko-interpretativnu pažnju pristupa i prikaza u sklopu hrvatske neoskolastičke filozofijske struje. Tu zadaću treba obaviti nastavkom izlaganja.

DER SCHÖNHEITS- UND KUNSTBEGRIFF IN DER KROATISCHEN NEUSCHOLASTIK

Zusammenfassung

Nach den für die kroatische Neuscholastik antizipativen Erörterungen von Antun Kržan (1874) und Ante Petrić (1875) sowie nach Erscheinen der ersten philosophischen Handbücher für den Hochschulunterricht, die Ante Bauer 1892 und 1894 in kroatischer Sprache verfasst hatte, war es Josip Stadler, der eine definitiv und ganzheitlich artikulierte neuscholastische Position präsentierte. Sein Werk *Filozofija* erschien von 1904 bis 1915 in sechs Bänden: I. *Dijalektika* (Dialektik = Logik, 1. Teil), 1904; II. *Kritika ili noetika* (Kritik oder Noetik = Logik, 2. Teil), 1905; III. *Opća metafizika ili ontologija* (Allgemeine Metaphysik oder Ontologie), 1907; IV. *Kosmologija* (Kosmologie), 1909; V. *Psihologija* (Psychologie), 1910, und VI. *Naravno bogoslovlje* (Natürliche Theologie), 1915. Hierbei geht es um eine Philosophie, die sich darum bemüht, die neothomistischen Absichten der katholischen Kirche korrekt zu befolgen; doch innerhalb der kroatischen Kultur hat Stadlers Opus eine zusätzliche Bedeutung und nimmt daher einen besonderen Platz ein. Stadlers *Filozofija* (I–VI, Sarajevo) ist das erste in *kroatischer Sprache explicite als umfassendes Ganzes dargelegte und im Druck erschienene (neuscholastisches) philosophische System*. Obwohl die Ästhetik nicht als gesonderte Disziplin in einem Extra-Band bearbeitet wurde, bezeichnet Stadler ihre Thematik ausdrücklich als Problembereich der Philosophie der Kunst.

Die erste (in der Frühzeit seines Schaffens entstandene, nicht jedoch ganz ursprüngliche) philosophische Schrift veröffentlichte Stadler bereits 1871 – noch vor Kržan und Bauer – unter dem Titel *Logika* (Logik). Im Jahre 1874, nahm er an der Theologischen Fakultät der erneuerten Zagreber Universität seine Lehrtätigkeit am Lehrstuhl für Philosophie und Theologie auf. Seine Universitätskarriere wurde durch die Ernennung zum Erzbischof von Vrhbosna (Name der bosnischen Kirchenprovinz mit Sitz in Sarajevo – Anm. d. Übers.) im Jahre 1881 unterbrochen, sodass er sein Lebenswerk *Filozofija* (wiederum nicht vollständig) erst zu Beginn des 20. Jahrhunderts veröffentlichen konnte. Die Lebensumstände Stadlers sowie einige andere Momente sind der Grund dafür, dass ein adäquates historiographisches wie auch philosophisches Verständnis seines Schaffens ausnahmsweise sowohl die Kenntnis einiger wesentlicher Aspekte seiner Biographie als auch bestimmter wichtiger Begebenheiten der kroatischen Kultur- und politischen Geschichte, ebenso aber auch der (katholischen)

Kirchengeschichte seiner Zeit voraussetzt. In diesem Sinne müssen, sowohl hinsichtlich der Stadler'schen Philosophie im Allgemeinen als auch seiner ästhetischen Auffassungen im Besonderen, bestimmte andere Texte (Reden, Sendschreiben, Briefe usw.) bei der Interpretation seines Schaffens in Betracht gezogen werden. Diese Texte haben hinsichtlich der Stadler'schen Theorien zwar keinen besonderen Wert, doch tragen sie wesentlich zur Erfassung seiner philosophischen Ansichten insgesamt bei. Des Weiteren soll darauf hingewiesen werden, dass Stadlers Schriften, trotz der standardmäßigen Buchform, in der Hochschul-Handbücher üblicherweise veröffentlicht wurden, keine gewöhnlichen (neu-)scholastischen Kompendien darstellen; vielmehr bemüht sich das Werk, im Rahmen der vorgegebenen Richtlinien – nämlich *als philosophisches System* –, um den Weg der *Wahrheitssuche* sowie um die Gestaltung einer *Lebens- und Weltanschauung*, die für einen Mann, der sein Leben in den Dienst des Glaubens gestellt hat, annehmbar (notwendig!) wäre. In der Biographie Stadlers, nachdem er die unterschiedlichsten Erfahrungen gemacht hat (Enttäuschungen und Misserfolge mit eingeschlossen), sowie bezüglich der damaligen historischen Wirklichkeit in Kroatien und Europa wird in den weltanschaulichen Überlegungen des Theologen und Philosophen eine Haltung erkennbar, die man als *consolatio [philosophiae]* identifizieren kann. Obwohl Stadlers ästhetische Ansichten weder »exzentrisch« noch in irgendeiner entscheidenden Weise etwas Besonderes sind, erfordern sie – wie auch seine Philosophie insgesamt – eine betont historiographische Aufmerksamkeit des Interpreten bei der Darstellung des Stadler'schen Schaffens innerhalb der kroatischen neuscholastischen philosophischen Strömung. Diese Aufgabe steht der Forschung bevor.